

UPPSALA UNIVERSITET
Institutionen för lärarutbildning
Lärarprogrammet 220 poäng
Lärarexamensarbete, 10 poäng
VT 2006

Rapport LV0605095

En historia för alla?

En genusteoretisk studie av läroböcker i historia för
gymnasieskolan

Författare:
Emma Andersson

Handledare:
Esbjörn Larsson
Betygsättande lärare:
Christine Johansson

Sammanfattning

I den här uppsatsen studeras huruvida styrdokumentens krav om jämställdhet har implementerats i läromedel i historia genom en genusanalys av läroböcker. I analysen behandlas fem läroböcker utgivna under perioden 1995-2006. Med avstamp i modern genushistorisk forskning granskas historieframställningen – av perioden 1870 till 1920 med fokus på industrialiseringen, folkrörelserna och demokratiseringen – i läroböcker för gymnasiets A-kurs utifrån ett genusperspektiv.

Det teoretiska ramverket, Yvonne Hirdmans genussystemteori, är nära sammankopplat med uppsatsens syfte. Teorin har även inspirerat de metodologiska frågorna vilka har utgått från genussystemets två principer; dikotomi och hierarki. Läroboksmaterialet har studerats med avseende på språkbruk, innehåll samt bildmaterial. Studien är främst kvalitativ med vissa kvantitativa inslag.

Studien visar att den moderna genushistoriska forskningen inte implementerats i läroböckerna. Studien visar också att styrdokumentens krav om jämställdhet saknas då läroböckerna överlag saknar en genusmedvetenhet. Böckerna snarare reproducerar nämnda genussystemordning än att utmana densamma.

Nyckelord: genus, läroboksanalys, historia, gymnasieskolan

Innehållsförteckning

Sammanfattning	2
Innehållsförteckning.....	3
Inledning.....	4
Syfte och övergripande frågor.....	4
Bakgrund	4
Tidigare forskning	5
Lpf 94 och kursplanen ur ett jämställdhetsperspektiv.....	7
Kriterier för jämställda läromedel	8
Teori och Metod	9
Genusbegreppet – genusteori	9
Urval och Avgränsningar	10
Analysmetoder	12
Analysdel.....	14
Genusperspektiv på historien	14
Från kvinnohistoria till genushistoria.....	14
Industrialiseringen ur ett genusperspektiv.....	16
Folkrörelserna och demokratiseringen ur ett genusperspektiv.....	17
Presentation av undersökningens läroböcker	19
Bildillustrationerna – i läroböckerna.....	21
Industrialiseringen – i läroböckerna.....	22
Industrialiseringen av jordbruket – i läroböckerna	25
Folkrörelserna – i läroböckerna.....	27
Demokratiseringen – i läroböckerna	30
Kvinnoavsnitt – i läroböckerna	32
Avslutande diskussion.....	35
Sammanfattning av undersökningens analysresultat.....	35
Sammanfattande resultatdiskussion	36
Förslag till vidare forskning	37
Käll- och litteraturförteckning.....	38
Källförteckning.....	38
Litteraturförteckning	38

Inledning

I den här uppsatsen studeras huruvida styrdokumentens krav om jämställdhet har implementerats i läromedel i historia genom en genusanalys av läroböcker. Undersökningen fokuserar på hur kvinnor och män framställs i läroböckerna vid behandlingen av Sverige under perioden 1870 till 1920 med fokus på industrialiseringen, folkrörelserna och demokratiseringen. Jag har valt att undersöka perioden och valda skeenden eftersom den kan sägas utgöra vårt samhälles vagga. Dagens samhälle är i hög grad präglad av det demokratiska industrisamhälle som växte fram 1870-1920 vilket gjort att det är en central del av historieundervisningen i svenska skolor. Undersökningen är en kritisk granskning av läroböckernas innehåll ur ett genusperspektiv. En av undersökningens läroboksförfattare, Hans Almgren, diskuterar i förordet till sin lärobok *Alla tiders historia Maxi* vikten av kritiskt tänkande:

Historieämnet ger också träning i källkritiskt tänkande. *Ur vems perspektiv ses händelser och personer? Vem skriver vad, för vem, i vilken situation och varför? Vad är det som inte sägs i en text?* Behovet av källkritik har nog aldrig varit så stort som idag när det finns enorma mängder information på miljontals webbplatser.¹

Det är intressant hur Almgren kopplar kritiskt tänkande till vad som finns utanför skolan och inte till det som finns inom skolans väggar, i de läromedlen i form av läroböcker lärare delar ut till sina elever. Likheten mellan Almgrens frågor och de frågor jag ställer till materialet, med ett genusperspektiv, är påtaglig. Med andra ord till bland annat Almgrens lärobok.

Syfte och övergripande frågor

Uppsatsens övergripande syfte är att med avstamp i modern genushistorisk forskning granska historieframställningen i historieläroböcker för gymnasiets A-kurs utifrån ett genusperspektiv. Syftet är nära sammankopplat med uppsatsens teoretiska ramverk och då främst Yvonne Hirdmans genussystemteori.

För att uppfylla uppsatsens syfte ställs tre övergripande frågor till uppsatsens empiriska material: (1) Hur förhåller sig läroboksförfattarna till genus, det vill säga ur vems eller vilkas perspektiv skrivs läroböckerna i historia? (2) Har resultaten av den samtida akademiska genushistoriska forskningen, med fokus på kvinnan, implementerats i historieläroböckerna i deras framställning av Sverige under perioden 1870-1920 med avseende på industrialisering, folkrörelserna och demokratisering? (3) Har styrdokumentens krav om jämställdhet implementerats i läroböckerna?

Bakgrund

I skolans värld utgör läromedlen – främst i form av läroböcker – traditionellt basen för undervisningen. För eleven utgör läroboken ofta grunden för den egna inläsningen och för läraren är läroboken något att förhålla sig till när undervisningen planeras. Enligt Sture Långström är läroböcker den enda litteratur som faktiskt läses av alla och för somliga den enda litteratur de kommer att komma i kontakt med under sin livstid.²

Tillgängligheten är givetvis av stor vikt vid historieframställningen i en lärobok. Faktamängden per sida och per kapitel måste vara sådan att eleverna kan tillgodogöra sig den. Christer Öhman skriver att det förekommer ca 1800 nedslag per sida i en normalillustrerad lärobok att jämföra med ca 2800 i en vanlig doktorsavhandling. Med andra ord, en lärobok ska på tämligen begränsad yta föra fram ett budskap göra det förståeligt och intressant. Problemet en läroboksförfattare ställs inför är att finna en form och en metod som på begränsat

¹ [uppsatsförfattarens kursivering] Almgren et al. (2002), s.3.

² Långström (1997), s. 10.

utrymme skall skildra både samhället och mänsklighetens utveckling.³ Av största vikt är att den form och metod som används konkretiserar historien - abstraktioner och den teoretiska sidan av ämnet är svårt att väva in i texten.

Enligt Långström utgör läroböckerna inte bara faktaförmedlare, de är även förmedlare av idéer och värderingar.⁴ Ett exempel på hur läroböcker i historia fungerar som idé- och värdeförmedlare är det urval alla läroboksförfattare gör när de väljer vad de ska ta med och inte ta med i historieframställningen. En annan viktig fråga är hur eleverna förhåller sig till läroböckerna. Enligt Moira von Wright utgör lärobokens texter "inte endast en källa till kunskap utan även en norm för vad som är kunskap och för vad som är värt att veta/..."⁵ läroboken har således ".../en kunskapsgaranterande-auktoriserande roll."⁶ Med andra ord upplever elever att läroböcker innehåller sanningar. Idag sker inte längre någon statlig granskning av läromedlen – det är emellertid marknaden som genom tillgång och efterfrågan fungerar som granskare.⁷ Det är en problematisk marknad, då den stora gruppen brukare – eleverna – inte utgör köpare utan efterfrågan står ett fåtal lärare för.

Dagens strävan att gå från en faktareproducerande inläring mot en mer elevproducerande kunskapsinhämtning har inneburit en förändring i både lärarens och elevens roller liksom läroböckernas funktion i undervisningen. Styrdokumenten ställer inte längre krav på kursinnehåll, utan lärare och elev ska idag förhålla sig till mål. Elevens eget sökande efter kunskap står i fokus och lärarens roll har förändrats från mässande föreläsare till handledare. Som en följd av detta har datorer och Internet vunnit inträde som viktiga källor för kunskapsinhämtning. Men samtidigt som den traditionella katederundervisningen är på väg ut stannar läroboken kvar som ledande läromedel. Enligt Staffan Selander och Dagrun Skjelbreds undersökning har läroboken fortfarande en ledande plats i dagens skolundervisning. Enligt undersökningen används läroboken under mer än 60 % av undervisningstiden trots konkurrens från andra pedagogiska hjälpmedel.⁸ Läroboken är således fortsatt tämligen ohotad som mest använda läromedel.

Tidigare forskning

Läromedelsundersökningar tycks vara en populär företeelse bland studenter runt om på svenska högskolor och universitet. Men att hitta mer omfattande och aktuella undersökningar av historieläroböcker har varit svårare.

1991 genomförde Anne Marie Berggren en läromedelsgranskning av bland annat historieböcker för gymnasiet på uppdrag av Statens Institut för Läromedel (SIL). När SIL lades ner i juli 1991 överfördes uppdraget till Skolverket. Undersökningen *Kvinnoperspektiv på läromedlen i historia, religionskunskap och konst- och musikhistoria samt i ämnet social- och familjekunskap* granskade sex historieböcker för gymnasiet utgivna mellan åren 1980-1990 ur ett genusperspektiv. Undersökningens syfte var att granska läromedlen "med avseende på kvinnors villkor och deras insatser inom olika områden samt föreslå de åtgärder som undersökningen kan ge upphov till."⁹ Berggren har dels genomfört en kvantitativ studie och dels en kvalitativ. De kvantitativa resultaten visar att mindre än tre procent av den totala textmassan behandlar kvinnor och "kvinnliga" ämnen.¹⁰ De kvalitativa resultaten visar att läromedlen i

³ Öhman (2004), s. 95 f.

⁴ Långström (1997), s. 233 f.

⁵ von Wright (1999), s. 45.

⁶ von Wright (1999), s. 45.

⁷ Långström (1997), s. 201.

⁸ Asp (2005), s. 6.

⁹ Berggren (1991), s. 4.

¹⁰ Berggren (1991), s. 10.

historia ”tycks vara det manliga kollektivets minne”¹¹ snarare än samhällets kollektiva minne. Vidare knyts bilden av kvinnan som grupp till oföränderlighet och elände. I en av Berggrens undersökta läroböcker, Sven Samuelssons *Från forntid till nutid* (1982), finns ett kvinnokapitel i slutet av boken. Kapitlet ”Kvinnan i Sverige. Från jägarsamhälle till dataålder” ska alltså sammanfatta flera tusen år av kvinnans historia.¹² Berggren menar att det faktum att kvinnokapitlet ligger sist i boken signalerar att kvinnornas historia ska hållas särskild och inte integreras med männens.¹³

Berggren ger en rad förslag på hur ett genusperspektiv kan inlemmas i historieböckerna samt konkreta exempel på vad böckerna borde omfatta för att de ska ge uttryck för samhällets, och inte männens, kollektiva minne. Sammanfattningsvis skriver Berggren

Ett historiskt genusperspektiv betyder i stort sett att man hela tiden har klart för sig att det finns två kön och att man inte utgår från att historiska förändringar automatiskt påverkar dem på samma sätt och att man berättar om båda könen.¹⁴

Författarröst och lärobokstradition är Sture Långströms avhandling från 1997. Avhandlingens undersökning syftade till att studera ett antal läroboksförfattare och deras sätt att skriva läroböcker i historia för gymnasiet.¹⁵ Undersökningens material bygger på intervjuer med läroboksförfattare men Långström genomförde även en analys av läroböcker i historia. Långström gör inte någon genusanalys i sin avhandling och anlägger inte heller ett genusperspektiv. Han konstaterar dock att samtliga av de läroböcker som ingick i hans undersökning var skrivna av medelålders män tillhörande medel- eller överklassen. Långström menar att det kan vara traditionen som gjort att inga kvinnor rekryterats som läroboksförfattare.¹⁶ Långström kommer i sin undersökning fram till att läroböckerna bär på budskap. Läroboksförfattarna har antingen medvetet eller omedvetet vävt in delar av sina egna livshistorier vilket Långström kallar för författarrösten.¹⁷ Utifrån det här resultatet är Långströms slutsats att om både män och kvinnor skulle ansvara för vad läroböckernas innehåll skulle det se annorlunda ut, det vill säga innehålla både mäns och kvinnors historia. Långström menar att innehållsförändringen skulle bidra till att även unga kvinnor skulle känna igen sig i historieskrivningen.¹⁸

Denna tanke, att fler kvinnliga läroboksförfattare skulle ändra böckernas utformning delas sannolikt av Anne Marie Berggren eftersom även hon kopplar samman författarnas kön och böckernas innehåll. Berggren skriver ”En sammanhängande genomgång av böckerna ger således intryck av kompakt manligt medvetande. De skrivande männen har för sitt inre sett män framför sig och skrivit historia med manliga företecken.”¹⁹

”Såsom i himmelen, så ock på jorden” är Martin Nordbergs och Peter Silvennoinens examensarbete på lärarutbildningen 2005. Författarna har genomfört en studie av kvinnans plats i religionsböcker för gymnasieskolan. En del av studien har varit att studera om det finns skillnader i hur mycket utrymme som ges kvinnor i läroböcker skrivna av enbart män och läroböcker med kvinnliga medförfattare. Undersökningen har inte kunnat uppvisa någon nämnvärd skillnad mellan grupperna. Studien visar således att kvinnliga författare inte tycks prioriterar att öka kvinnors utrymme i läroböckerna i religion och därmed vara mer kvinnoorienterade än manliga författare.²⁰

¹¹ Berggren (1991), s. 17.

¹² Berggren (1991), s. 16.

¹³ Berggren (1991), s. 4 f.

¹⁴ Berggren (1991), s. 21.

¹⁵ Långström (1997), s. 28.

¹⁶ Långström (1997), s. 215 f.

¹⁷ Långström (1997), s. 240.

¹⁸ Långström (1997), s. 215 f.

¹⁹ Berggren (1991), s. 14.

²⁰ Nordberg & Silvennoinen (2005), s. 34.

I Tuija Björklunds C-uppsats i historia "Genusperspektiv i historieläromedel – finns det?" från 2004 undersöks huruvida historieböcker för gymnasiet är genusmedvetna. Undersökningen är uppdelad efter varje lärobok. Syftet med studien har varit att placera in läroböckerna i en genustrappa med fem olika steg från genusmedveten, jämställdhetsmedveten, könsmedveten, könsomedveten till könsmakts-förstärkande.²¹ Analysen av materialet blir således mer en recension av varje boks genusmedvetenhet, eller bristande genusmedvetenhet, snarare än en diskussion kring hur de valda nedslagsperioderna framställs ur ett jämförande genusanalytiskt perspektiv.

Björklunds resultat visar att ingen av läroböckerna når kategorin genusmedveten men att två böcker når kategorin jämställdhetsmedveten. Trots att Björklund kommer fram till att två av böckerna är skrivna ur ett jämställdhetsperspektiv anser hon inte att någon av undersökningens läroböcker lever upp till styrdokumentens krav om jämställdhet.²²

Björklund tycks dock främst analyserat det som explicit sägs i texterna. Björklund efterlyser i sin analys av läroböckerna problematiseringar av innehållet, det samma kan sägas om Björklunds framställning. Björklund menar att ord som arbetare, industriarbetare och arbetarklass är könsneutrala ord.²³ Björklund problematiserar inte det som sägs implicit i lärobokstexterna, det budskap som en analys av författarnas språkbruk, val av innehåll samt val av bildmaterial tillsammans förmedlar till läsaren.

Nordström och Silvennoinen har en intressant ansats i sin kvalitativa undersökning då de jämför läroböckerna med aktuell kvinno- och genusforskning rörande kristendomen. Ansatsen skapar en dynamik som saknas i Björklunds undersökning vilken mer liknar en genusrecension av läroböckerna utan att visa på vad som saknas eller, med andra ord, har valts bort av läroboksförfattarna. Nordström och Silvennoinen fullföljer dock inte sina kvalitativa ansatser till fullo då de kvantitativa resultaten ges större utrymme än de kvalitativa.

Till skillnad från Björklunds undersökning är jag inte intresserad av att kategorisera och rangordna undersökningens läroböcker likt en recension av genus. Mitt fokus ligger på vilken historia som faktiskt förmedlas till eleverna explicit och implicit med utgångspunkt i den moderna genushistoriska forskning som berör valda period och skeenden. Genom att tydligt ta utgångspunkt i historisk genusforskning ges analysen den historiska referensram som saknas i både Björklunds och Berggrens studie.

Lpf 94 och kursplanen ur ett jämställdhetsperspektiv

Mainstreaming är ett begrepp som sedan slutet av 1990-talet används för att förklara den svenska statens syn på hur jämställdhetspolitiken skall genomdrivas. Grunden för mainstreaming-strategin är ett synsätt vilket utgår från att jämställdhetsfrågor utgör ett kunskapsområde vilket inte kan avgränsas till ett specifikt sakpolitiskt område då det berör alla aspekter av livet. Sveriges regering och riksdag har fattat beslut om att jämställdhet i form av mainstreaming skall genomsyra alla verksamheter. Syftet med mainstreaming-strategin är att motverka att jämställdhetsfrågor blir sidoordnade och i förlängningen bortglömda.²⁴ Problemet med mainstreaming är dock egentligen detsamma, när de inte sidoordnas är risken att ingen tar ansvar för jämställdheten.

Mainstreaming-strategin omfattar, och speglas i, de styrdokument – skollagen och läroplanen – gymnasieskolan skall följa och utforma sin verksamhet efter. I Lpf 94:s inledande avsnitt "Grundläggande värden" skriver man att skolan har en viktig uppgift hos eleverna att förmedla och förankra de värden vårt samhälle baseras på. Dessa värden definieras enligt följande "Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika vär-

²¹ Björklund (2004), s. 7.

²² Björklund (2004), s. 35 ff.

²³ Björklund (2004), s. 24, 26, 28.

²⁴ Fürst (1999), s. 83 f.

de, jämställdhet mellan kvinnor och män, samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan skall gestalta och förmedla.”²⁵ Vidare fastställer Lpf 94 att ”[s]kolan skall aktivt och medvetet främja kvinnors och mäns lika rätt och möjligheter. Eleverna skall uppmuntras att utveckla sina intressen utan fördomar om vad som är kvinnligt och manligt.”²⁶ I Lpf 94:s grundläggande värden fastslås således att jämställdhet mellan kvinnor och män både ska gestaltas och förmedlas i skolans verksamhet samt att verksamheten skall vara utformad så att schablonartade bilder av kvinnligt och manligt inte reproduceras av skolan. En genusmedvetenhet hos skolans lärare är således av största vikt då kapaciteten att ha ett jämställt förhållningssätt hos lärare blir liktydigt med professionalitet.

I kursplanerna för gymnasiets historia A är avsaknaden av ett genus- och jämställdhetsperspektiv slående både i kursplanen från 1994 och den reviderade versionen från 2000. Varken i beskrivningen av vad som är ämnets syfte, ämnets karaktär, ämnets strävandemål eller betygskriterier nämns genus- eller jämställdhetsperspektivet. Lpf 94:s krav på jämställdhet speglas alltså inte i kursplanen för historia A.²⁷ I kursplanen, från 2000, står det dock i ämnets syfte att historieämnet ”ger perspektiv på den egna personen. Därmed stärks även den egna identiteten och insikten om det egna kulturarvet liksom om andras/.../”²⁸. En förutsättning för att både kvinnliga och manliga elever skall få ett perspektiv på den egna personen samt stärka identiteten är självklart att både kvinnornas och männens historia berättas. Ämnet bör därför, i enlighet med Lpf 94, problematisera kön i förhållande till historien för att inte reproducera stereotypa könsroller samt ge eleven möjlighet att utveckla intressen utan fördomar om vad som är kvinnligt och manligt. Också i läroplanen fastslås mål och riktlinjer för kunskaper. I riktlinjerna står det att läsa att läraren skall ”se till att undervisningen till innehåll och uppläggning speglar både manliga och kvinnliga perspektiv.”²⁹ Det är alltså lärarens skyldighet att se till att undervisningen motsvarar kraven om jämställdhet, vilket givetvis även omfattar de läromedel som används i undervisningen.

Kriterier för jämställda läromedel

Ett jämställt läromedel, menar Bettina Berg, ”karaktäriseras av en kvantitativ jämvikt mellan kön samt en kvalitativ jämvikt där könen inte framställs stereotyp, mytiskt eller görs till objekt”³⁰. Enligt Berg bör både kvinnors och mäns perspektiv ges plats i läromedlen för att de ska främja jämställdhet.³¹ Detta går i linje med Lpf 94:s riktlinjer vilka säger att undervisningen skall spegla både ett kvinnligt och ett manligt perspektiv.³² Jämställda texter är de texter som är öppna, frågande samt vänder sig till alla, både kvinnliga och manliga elever, den typ av texter vilka inbjuder till reflektion och samtidigt motverkar att schablonartade föreställningar om genus förstärks. Ett jämställt bildmaterial visar kvinnor och män i olika situationer, kulturella och sociala sammanhang.³³

Berg framhåller att många läroböcker först ger en allmän bild av ett skeende för att sedan sammanfatta skeendet under en rubrik eller i ett eget avsnitt ur ett kvinnligt perspektiv. Just historielitteraturen ger ofta prov på detta. Berg menar att den här typen av läroboksskrivningar ”skapar en sneddrivning i vem som är människan och vem som bär könet, det skapar också en snedvriden bild över kvinnors del av världen”.³⁴

²⁵ Lpf 94, s. 3.

²⁶ Lpf 94, s. 4.

²⁷ GyVux 1994:16, s. 37-40 samt Gy 2000:16, s. 66-70.

²⁸ Gy 2000:16, s. 66.

²⁹ Lpf 94, s. 12.

³⁰ Berg (2000), s. 25.

³¹ Berg (2000), s. 25.

³² Lpf 94, s. 12.

³³ Berg (2000), s. 26.

³⁴ Berg (2000), s. 26.

Berggren har i sin studie ställt upp ett antal konkreta kriterier för hur ett genusperspektiv inkorporeras i läromedlen för historia. Berggren menar bland annat att ett genusperspektiv innebär att relationen mellan kvinnor och män hålls aktuell i alla sammanhang, uppdelningen mellan en privat och offentlig sfär i framväxten av det moderna samhället diskuteras, idéer och felaktiga fakta om kvinnligt och manligt reproduceras inte och sexualitetens historia tas med i historieskrivningen. Enligt Berggren är dock inte en kvantitativ jämvikt mellan könen möjlig i historieläromedlen, inte ens om författarna skriver ur ett genusperspektiv. Berggren framhåller att den manliga aktiviteten medfört att mängden av "manliga aktörer på historiens scen trots allt de facto har varit större än antalet kvinnliga aktörer"³⁵. Samtidigt menar Berggren att om läroboksförfattarna berättar en annan historia än den allmänna kan andelen kvinnor öka nämnvärt.³⁶ Eftersom historieskrivningen har dominerats av män, och ledande aktörer i historien främst har varit män kommer männen alltså ofrånkomligt dominera läroböckernas innehåll enligt Berggren. Detta faktum måste dock uppmärksammas och diskuteras av läroboksförfattarna, i läroböckerna måste eleverna visas en medvetenhet kring den ojämställdhet som historiskt sett dominerat vårt samhälle.³⁷ Problemet med Berggrens resonemang är att hon fastnar i ett personhistoriskt resonemang. Med en annan historieskrivning, än den om krigens och kungars historia, en historieskrivning vilken lyfter fram processer och skeenden ur ett genusperspektiv är den jämlika historieskrivning Berg efterlyser möjlig.

Teori och Metod

I följande avsnitt kommer jag att redogöra för uppsatsens genusteoretiska ramverk, urval och avgränsningar av materialet samt de analysmetoder som används för att uppfylla uppsatsens syfte.

Genusbegreppet – genusteori

Den som på allvar införde och befäste genusbegreppet i Sverige var Yvonne Hirdman. I nationalencyklopedin definieras begreppet av Hirdman som ett begrepp som används inom kvinnovetenskaplig och feministisk teoribildning för att förklara och förstå de handlingar och idéer som sammantaget formar människors sociala kön eller med andra ord genus.³⁸ Hirdman skriver i förordet till sin bok *Genus - Om det stabila föränderliga former* om sina förväntningar på genusbegreppet;

Jag vill att man tack vare det begreppet ska kunna se hur människor formas och formar sig till Man och Kvinna. Och mer: hur dessa formeringar bildar samhälleliga avlagringar, ingår i kulturens, politikens, ekonomins "väggar" som bärande kolonner.³⁹

Genusbegreppet används alltså dels för att betona relationen mellan könen, dels som ett redskap för att studera de varierande formerna av vad som uppfattas som manligt och kvinnligt i olika tider och rum. Jag utgår i uppsatsen från en konstruktivistisk⁴⁰ definition av genusbegreppet vilken står i polemik mot en essentialistisk⁴¹ definition av manligt och kvinnligt. En essentialistisk tolkning av manligt och kvinnligt blir per automatik deterministisk⁴². Detta

³⁵ Berggren (1991), s. 14.

³⁶ Berggren (1991), s. 14.

³⁷ Berggren (1991), s. 14.

³⁸ Hirdman, http://www.ne.se/jsp/search/printarticle.jsp?i_art_id=181336&i_sect_id=181336

³⁹ Hirdman (2003), s.11.

⁴⁰ Kvinnligt och manligt betraktas således som sociala konstruktioner.

⁴¹ En essentialistisk definition bygger på tanken att det finns en kvinnlig och en manlig essens vilken avgör vad som är kvinnligt och manligt. Det vill säga kvinnligt och manligt är av naturen givet.

⁴² Det som är av naturen givet är oföränderligt och bestämt, det står således i motsats till ett konstruktivistiskt synsätt.

leder till att uttolkaren av missar den historiska variationen av manligt och kvinnligt. I den konstruktivistiska definitionen ligger således tanken om att det är just tid och rum som bestämmer genus vilket därmed ger genuskonstruktionen dess föränderlighet.⁴³

...Genus används som benämning på den kulturella process som tillskriver såväl människor som symboliska förhållanden och institutioner kollektiva s.k. könsegenskaper, dvs. manligt och maskulint resp. kvinnligt och feminint.⁴⁴

Genuskonstruktioner utmärks enligt Hirdman av ett motsatstänkande som skapar skillnader, isärhållande och makt mellan män och kvinnor. Det är främst de fysiska könsrelaterade skillnaderna mellan män och kvinnor som används för att skapa genus – alltså vad vi betraktar som kvinnligt och manligt.⁴⁵

I den här undersökningen kommer genus främst att användas som ett teoretiskt redskap. Genusanalysen innebär att jag dels undersöker om författarna har visat en medvetenhet om kvinnans och mannens roll i historien samt hur kvinnans och mannens genus konstrueras

Yvonne Hirdman menar att mänskliga relationer är inordnade i ett system - genussystem. "Genussystemet är en grundläggande ordning vilken är förutsättningen för andra sociala ordningar/.../"⁴⁶ Yvonne Hirdmans genussystem bygger på två principer. Den första, isärhållandets princip, tar fasta på tanken att manligt och kvinnligt inte bör blandas. Med andra ord, det som är kvinnligt är inte manligt och det som är manligt är inte kvinnligt. Den andra hierarkin bygger på tanken att mannen är normen. Det är män som är människor, alltså, är det mannen som är normen för det mänskliga och därmed det normala det som är allmängiltigt. Kvinnan utgör det specifika, det som avviker från normen.⁴⁷

Urval och Avgränsningar

Uppsatsens empiriska material består av läroböcker i historia för gymnasiets A-kurs. För att avgränsa materialet kommer Sverige under perioden 1870 till 1920 att analyseras. Jag har ställt upp tre huvudkrav på skeenden vilka ska behandlas i läroböckerna: industrialiseringen, folkrörelserna och demokratiseringen. Avgränsningen, till en period och specifika skeenden är nödvändig för att undersökningen skall vara möjlig att genomföra inom ramen för en C-uppsats.

Valet att undersöka läroböckernas framställning av Sverige under perioden 1870 till 1920 med fokus på industrialiseringen, folkrörelserna och demokratiseringen baseras på vår egen tids spegling av den valda perioden. I själva syftesbeskrivningen i historieämnets kursplan, står det att ämnet ska ge eleven "perspektiv på den egna personen. Därmed stärks även den egna identiteten och insikten om det egna kulturarvet..."⁴⁸. Vi lever fortfarande mer eller mindre i, och är beroende av, industrisamhället. Även om västvärlden upplever en tid av förändring mot ett kunskapssamhälle. De sociala strukturer som växte fram i det nya industrisamhället under perioden 1870-1920 är strukturer vi lever med än idag. Det demokratiska samhällsstyret har intaget en hegemonisk särställning i västvärlden och de demokratiska värdena genomsyras i all samhällslig verksamhet, så även skolan och den läroplan skolan lyder under. En förståelse av de skeenden som formade vår samtid är nödvändig om ämnet skall kunna ge eleven perspektiv på den egna personen samt utifrån kulturarvet stärka den egna identiteten. Den valda perioden och skeenden är dessutom tacksamma ur ett genusperspektiv då det finns gott om genushistorisk forskning vilken behandlar Sverige 1870-1920 och indust-

⁴³ Se Andersson (2005), s. 6 f.

⁴⁴ Hirdman, http://www.ne.se/jsp/search/printarticle.jsp?i_art_id=181336&i_sect_id=181336

⁴⁵ Hirdman, http://www.ne.se/jsp/search/printarticle.jsp?i_art_id=181336&i_sect_id=181336

⁴⁶ Hirdman (1993), s. 149.

⁴⁷ Hirdman (1993), s. 149.

⁴⁸ Gy 2000:16, s. 66.

rialisering, folkrörelser och demokratisering. Läroboksförfattarna torde således ha goda förutsättningar att närma sig och framställa perioden och valda skeenden med ett genusperspektiv.

Det första urvalskriteriet av materialet jag har beaktat är att det ska vara läroböcker avsedda för gymnasiets A-kurs i historia. Det andra urvalskriteriet jag har ställt upp är att böckerna ska vara utgivna minst ett år efter att Lpf 94 började gälla vilket innebär att böckerna skall vara utgivna någon gång under perioden juli 1995 till april 2006. Jag har med detta velat försäkra mig om att läroboksförfattarna haft möjligheten att implementera Lpf 94 i läroböckerna.

Det sammanlagda antalet titlar som uppfyllde de första två kriterierna, läroböcker avsedda för gymnasiets A-kurs i historia samt utgivna mellan juli 1995-april 2006, var nio titlar varav fem olika utgåvor fanns av Gleerups *Alla tiders historia*.

Det tredje urvalskriteriet berör böckernas innehåll. De böcker som ingår i studien måste behandla den historiska period som analyseras i undersökningen. Det tredje kriteriet gallrar bort en lärobok då den inte behandlar Sverige under den period som analyseras i uppsatsen med avseende på industrialiseringen, folkrörelserna och demokratiseringen.

Jag har valt att ta med två läroböcker knutna till Alla-tiders-historia-familjen i undersökningen. Den ena är deras senaste utgåva av *Alla tiders historia A* den andra är *Alla tiders historia Maxi*, en fylligare version av *Alla tiders historia A*. Urvalet av läroböcker begränsas således till följande fem titlar:

1. *Alla tiders historia A*, Hans Almgren, Börje Bergström & Arne Löwgren (2005)
2. *Alla tiders historia Maxi*, Hans Almgren, Börje Bergström & Arne Löwgren (2002)
3. *Perspektiv på historien A*, Hans Nyström & Örjan Nyström (2001)
4. *Människan genom tiderna*, Karin Skrutkowska, Jan Stattin, Gunnar T Westin & Torbjörn Norman (1997)
5. *Epos*, Robert Sandberg, Per-Arne Karlsson, Karl Molin & Ann-Sofie Ohlander (1996)

De tre första böckerna är utgivna på Gleerups förlag och samtliga läroböcker har enbart manliga författare. *Alla tiders historia A* och *Alla tiders historia Maxi* är skrivna av samma tre författare. *Människan genom tiderna* är utgiven på förlaget Natur & Kultur, boken har fyra författare varav en av författarna är kvinna. *Epos* är utgiven av Almqvist & Wiksell. Även *Epos* har fyra författare varav en är kvinna.

I *Epos* behandlas perioden Sverige under 1870-1920 och industrialisering, folkrörelserna samt demokratiseringen i olika kapitel till skillnad från de övriga läroböckerna. I *Människan genom tiderna* ingår Sverige under 1870-1920 och industrialisering, folkrörelser samt demokratisering som en del av ett större kapitel som behandlar Europa under perioden 1870-1914. I *Alla tiders historia A* och *Alla tiders historia Maxi* behandlas Sverige under perioden 1870-1920 och industrialisering, folkrörelserna samt demokratiseringen i ett och samma kapitel. I *Perspektiv på historien A* behandlas Sverige under 1870-1920 och industrialisering, folkrörelserna samt demokratiseringen i tre olika kapitel knutna till de valda skeendena.

Jag har granskat hela kapitlen och avsnitten som handlat om Sverige – inte bara det som berör industrialiseringen, folkrörelserna och demokratiseringen – för helhetsintryckets skull. Jag har valt att i största möjliga utsträckning ta med hela kapitel i undersökningen men i de fall kapitlen varit uppdelade i olika ”landavsnitt” har jag endast undersökt det som behandlat Sverige. Med andra ord har jag inte granskat avsnitt i kapitlen som handlar om t.ex. Norge om de varit tydligt avskilda.

I två av läroböckerna – *Epos* och *Perspektiv på historien A* – har författarna valt att lyfta ut kvinnan och behandla historien ur ett kvinnoperspektiv. I *Epos* är avsnittet ”Medelklassens ideal” knutet till framställningen av industrialiseringen i Europa. Sverige behandlas alltså inte i avsnittet. I *Perspektiv på historien A* har författarna lagt in ett kapitel om den svenska kvinnans situation under 1800-talet ”Lika rättigheter – också för kvinnorna?”. Kapitlet är en del av ett av bokens huvudkapitel om borgerlighetens århundrade med fokus på perioden 1820-1870. Det kvinnotematiska avsnittet behandlar således 1800-talet med tyngdpunkt på tiden innan

1870. Avsnittet behandlar bland annat kvinnans omyndighet, giftermål, ideal knutna till den borgerliga familjen, kvinnor som avviker – prostituerade, teori och praktik samt steg mot jämställdhet. Framställningen relateras inte till industrialiseringen, folkrörelserna eller demokratiseringen vilket avhandlas i det huvudkapitel "Imperialismens epok" som följer efter borgerlighetens 1800-tal. Jag har därför valt att inte ta med dessa två kvinnotematiska kapitel i undersökningen då de inte uppfyller urvals- och avgränsningskriterierna.⁴⁹ Jag kommer dock att föra en kortare diskussion i analysdelen rörande deras varande.

Analysmetoder

Analysen av materialet genomförs huvudsakligen med kvalitativa metoder i avsikt, att analysera läroboksförfattarnas språkbruk, val av bildmaterial samt historieframställningens innehåll. Konkret innebär det att jag i studiet av läroböckerna söker efter det som säger något om kvinnor och män. Mitt syfte med språkanalysen är dels att undersöka vad som explicit sägs i lärobokstexterna, och dels vad som berättas implicit. För att komma bakom det allmängiltiga, komma åt det som implicit berättas, kommer också bildmaterialet betraktas och analyseras som en värdeförmedlande del i den helhet som språk, innehåll och bildillustrationer utgör.

Genom att genomföra en diskursanalys av materialet är min förhoppning att jag ska kunna se bakom det allmängiltiga och problematisera författarnas framställning av historien.

Carl Anders Säfström och Leif Östman framhåller att om val av kunskap skall betraktas i relation till syften och frågeställningar så uppstår frågor som vem skall avgöra om en fråga är relevant eller om resultat är rimliga? Författarna menar att det handlar om makt och värderingar då valet av kunskap görs utifrån värderingar av de möjliga val som finns. Ett alternativ till detta är att någon annan redan har gjort valet åt oss. Författarna menar att vem som ges rätten att bestämma är beroende av maktrelationer.⁵⁰ Författarna skriver att "[m]akt och värderingar ingår inte endast i och styr våra val, de utgör också en effekt av våra val."⁵¹ Det vill säga de maktrelationer som styr kunskapsvalen kommer att reproducera en given maktrelation då de kommer att bestämma vad som inkluderas och exkluderas. Om verksamheten är systematisk menar författarna att en diskurs skapas eller återskapas. En diskursanalys kan därmed sägas lyfta fram:

.../en regelbunden verksamhet där vissa saker sägs och andra exkluderas/.../vissa till delar rätten att tala medan andra reduceras till lyssnare. Den maktrelation och de värderingar som ligger till grund för inne- och uteslutningen kommer att vävas in i det sätt varmed saker och ting tar form i språket, dvs. på vilket sätt någonting sägs eller görs.⁵²

Min diskursanalytiska ansats är genusanalytisk. De maktrelationer och värderingar som ligger till grund för författarnas framställningar i läroböckerna analyseras ur ett genusperspektiv. Detta innebär att jag i analysen använder mig av genussystemets två principer dikotomi och hierarki som analytiska kategorier. Jag söker således i texten efter tecken på att ett av könen utgör norm samt efter tecken på att könen hålls isär i lärobokstexterna. Dikotomiserandet mellan könen liksom hierarkin, mannen som norm, tas inte för givet utan betraktas som ett uttryck för en diskurs. Karin Hjalmeskog framhåller att andra diskurser existerar, har existerat och kommer att existera. Det finns alltså en mångfald av diskurser, med en genuskurs uppmärksammas förändringen av dessa liksom genusets situationsbundenhet. I vissa sammanhang är kvinnan underordnad men i andra är det kvinnan som är aktören.⁵³

⁴⁹ Sandberg et al. (1996), s. 379-385. Nyström & Nyström (2001), s. 222-229.

⁵⁰ Säfström & Östman (1999), s. 21.

⁵¹ Säfström & Östman (1999), s. 21.

⁵² Säfström & Östman (1999), s. 21.

⁵³ Hjalmeskog (2000), s. 54 f.

I min undersökning kommer jag att använda mig av syftesrelaterad läsning. "Syftesrelaterad läsning innebär att ett fenomen eller ett problem sätts i fokus/.../de syftesrelaterade läsningarna avser att skapa kunskap om detta fenomen eller problem."⁵⁴ Syftesrelaterad läsning innebär således en läsning som gör mer än bara tolkar författarnas avsikt med texten. Jonathan Culler talar om "overstanding" vilket innebär att läsaren ställer frågor till texten som författaren inte avsett. Culler exemplifierar med sagan om de tre grisarna "Once upon a time there were three little pigs". Texten vill att läsaren ska ställa frågan så vad hände? vilket skulle vara ett uttryck för "understanding". En läsare som ger uttryck för "overstanding" ställer istället frågan varför tre grisar?⁵⁵ Genom "overstanding" kommer forskaren åt det budskap författarna mer eller mindre oavsiktligen ger uttryck för i förhållande till det som studeras.

I min undersökning sätts läroböckernas genusmedvetenhet i fokus. Hjälmeskog framhåller att en syftesrelaterad läsning innebär att de kunskaper som skapas, undersökningens analysresultat, inte ska betraktas "som de sanna kunskaperna, men inte heller de falska svaren, utan som ett sätt av många möjliga sätt att perspektivera problemet"⁵⁶. Den här undersökningens analysresultat ska således både förstås i relation till undersökningens syfte samt ses som ett bidrag till forskningen rörande genusperspektiv i läroböcker i historia.

⁵⁴ Hjälmeskog (2000), s. 55.

⁵⁵ Culler (1992), s. 114.

⁵⁶ Hjälmeskog (2000), s. 55.

Analysdel

I analyskapitlet kommer inledningsvis kvinno- och genushistoria diskuteras för att sedan mer specifikt redogöra för modern genushistorisk forskning om Sverige under perioden 1870-1920 med fokus på industrialisering, folkrörelser och demokratisering. Den bild som målas upp av perioden är självklart inte är fullständig bild utan ett urval genomfört av uppsatsförfattaren.

Genusperspektiv på historien

Senhösten 2004 skriver historieprofessor Ann-Sofie Ohlander ett inlägg på DN:s debattsida. Ohlander ger en svidande kritik av Tommy Möllers, professor i statsvetenskap, då nya bok *Svensk politisk historia 1809-1975*.⁵⁷ Enligt Ohlander är boken mer eller mindre i avsaknad av kvinnor. Fyra kvinnor finns nämnda i boken, i bildtexter, och kvinnor som kategori nämns bara en gång i samband med genomförandet av den allmänna rösträtten 1918-1921 enligt Ohlander.⁵⁸

När Möller besvarar Ohlanders kritik baserar han sitt försvar på att hans bok handlar om svensk politik och inte kvinnors politiska historia. Tyvärr, menar Möller, har politik under perioden 1809-1975 varit en angelägenhet endast för män. Ohlanders kritik avskriver han som oseriös, men om någon seriös läsare av boken anser att den präglas av en patriarkal tendens är han villig att, som han uttrycker det, rulla sig i tjära och fjädrar.⁵⁹

Tre statsvetare, professorerna Ulf Bjereld och Maria Demker samt docent Jonas Hinnfors antar Möllers utmaning. Debattörerna menar att Möllers misstag är att han skriver den svenska politiska historien såsom andra har gjort före honom och därmed blir den enkönad. Debattörerna vänder sig mot den kvinnohistoriska tendens Ohlander gav uttryck för. Att lägga till kvinnor genom "namedropping" är aldrig bra menar debattörerna oavsett om det är kvinnliga eller manliga namn som läggs till. Debattörerna efterlyser en politisk historia där processer, händelser och debatter står i fokus. Möllers enkönade historieskrivning menar de blir en sämre version av den svenska politiska historien än om utgångspunkten varit modern forskning. Genom en modern skrivning menar debattörerna finns förutsättningen att skriva en tvåkönad historia.⁶⁰ Debatten i DN tar med detta inlägg slut. Idag, ett och ett halvt år senare, står bokens andra reviderade upplaga i bibliotekens och bokaffärernas hyllor. Forskning som publicerats efter den första upplagan utgivits har resulterat i smärre förändringar. Möller vidhåller dock sin grundtes i en fotnot, det är den politiska historiens historia som boken redogör för, inte en specifik kvinnohistoria.⁶¹

Från kvinnohistoria till genushistoria

Fram till 1960-talet bestod historieskrivningen främst av kampen mellan länder, krig och fred, handel och erövringar och kvinnorna användes för att förgylla de manliga hjältarna. Kvinnan framställdes ofta som passiv och mannen som aktiv, kvinnan tilldelades rättigheter såsom rösträtten snarare än att kräva den. Under 1960-talet började universitetsstudenter kräva att också folkens historia skulle studeras. Perspektivet kom därmed att förändras från ett överperspektiv till ett underperspektiv. Det var ur den här nya historieskrivningen som kvinnohistorien växte fram på 1970-talet.⁶²

⁵⁷ Boken är avsedd att användas på grundutbildningsnivå i statskunskap och historia runt om på landets universitet och högskolor.

⁵⁸ Ohlander, Ann-Sofi i DN 2004-11-22.

⁵⁹ Möller, Tommy i DN 2004-11-25.

⁶⁰ Bjereld, Ulf, Demker, Marie & Hinnfors Jonas i DN 2004-12-03.

⁶¹ Möller (2005), s. 12.

⁶² Hirdman (2001), s. 9 ff.

/.../både den gamla historieskrivningen om krig och kungar och den nyare, som växte fram på 60-talet och skulle handla om folkets historia, i grunden var manlig, i den meningen att världen sågs på och tolkades som en plats för män, skapad av män, i kamp med män.⁶³

Det var således männens historia som ansågs vara, och kanske fortfarande anses vara, liktydig med den allmänna historien. Kvinnohistorien kom därmed att uppfattas som ett litet tillägg till en redan färdig helhet. Till en början kompletterade kvinnohistorikerna historien med kvinnor, hjältarna kompletterades med hjältinnor. Problemet kvinnohistorikerna mötte var bristen på kvinnor med jämbördig storhet och vikt som männen.⁶⁴ ”/.../som kollektiv är kvinnornas insats svår att ’synliggöra’ – om man alltså vill berätta den vanliga historien”⁶⁵ enligt Hirdman. Vad kvinnohistoriker blir tvungna att påvisa är att historien kan diskuteras utifrån andra perspektiv om kvinnorna ska tas med i historieskrivningen. Kvinnohistorikerna har visat på det omöjliga i att behandla kvinnor som en minoritet, kvinnor är inte en homogen grupp.⁶⁶

Det är kvinnors underordning som enligt Hirdman har förstört försöken att skriva en och eller tilläggshistoria. Kvinnors underordnade position har visat sig vara föränderlig och varierande, om än alltid underordnad. Det har inte varit möjligt att bunta ihop alla kvinnor och tala om *en* kvinnohistoria. Kvinnor liksom män, den allmänna historieskrivningen, har olika erfarenheter, klasstillhörighet etc.⁶⁷ Kvinno- eller genushistorikern anser således inte att underordningen är av naturen given, den skapas i olika tider, kulturer och sociala grupperingar. Därmed blir det intressant att studera hur ”kvinnligt” och ”manligt” skapas. Förståelsen att kvinnor och män och deras förhållande till varandra påverkar också sådant som inte tycks handla om kön är grunden för att studera historien utan att fastna i den allmänna, traditionella historieskrivningen.⁶⁸

”Genusstudier är studier av det *abstrakta* könet/.../det är studier över hur män och kvinnor uppfattas och vilka konsekvenser det har haft för dem/.../vad gäller möjligheter, rättigheter och utrymme i världen.”⁶⁹ Genus är alltså ett redskap historikern kan använda för att, som Hirdman uttrycker det, plocka isär kvinnlighet och manlighet, studera det och ställa frågor såsom hur skulle en man knuten till gruvindustrin vara i 1870-talets Sverige? Hur skulle en kvinna vara i Sverige under 1910-talet? Vilken roll spelade dessa idéer om kvinnligt och manligt för att det ekonomiska och politiska systemet i samhället såg ut som det gjorde? Genushistoria innebär alltså ett försök både att förstå relationen mellan könen och att förstå hur dessa relationer påverkade samhället.⁷⁰

Ett genusperspektiv förändrar alltså historien. Genusperspektivet ”visar på ett systematiskt sätt hur historien, språket och föreställningarna präglats av det ena könets överhet.”⁷¹ Ett genusperspektiv ställer, och försöker besvara frågan hur? Hur har kvinnors underordning i samhället upprätthållits? Hur har den sett ut? Man försöker inte längre hitta ett enda svar, eller ett enda förhållande.⁷² Genusperspektivet tillåter historiens komplexitet och många lager av ”sanningar”. I den här uppsatsen undersöks hur läroboksförfattarna ställer sig till detta. Vilken historia är det som berättas och på vilka villkor får män och kvinnor var med?

⁶³ Hirdman (2001), s. 13.

⁶⁴ Hirdman (2001), s. 11. Se också Göransson 1993, s. 3.

⁶⁵ Hirdman (2001), s. 11.

⁶⁶ Hirdman (2001), s. 13 f.

⁶⁷ Hirdman (2001), s. 13 f.

⁶⁸ Hirdman (2001), s. 16 f.

⁶⁹ Hirdman (2001), s. 18.

⁷⁰ Hirdman (2001), s. 18.

⁷¹ Hirdman (2001), s. 19.

⁷² Hirdman (2001), s. 20.

Industrialiseringen ur ett genusperspektiv

Ulla Wikander skriver att "Genusarbetsdelningen är i varje samhälle knuten till kulturella och ideologiska värderingar av 'kvinnligt' och 'manligt'. Hög status är mer knuten till manliga än kvinnliga arbeten"⁷³. Enligt Ann-Sofie Ohlander och Ulla-Britt Strömberg sågs det i bondesamhället i regel som skamligt för en man att överta kvinnans arbete. "Män skulle t.ex. inte sköta korna eller mjölka medan hästar och stallet var hans område."⁷⁴ Wikander menar dock att män har kunnat utföra så kallade kvinnoyrken och exemplifierar med att män har kunnat vara tjänstefolk. Men män som har haft kvinnoyrken har alltid ringaktats.⁷⁵

Wikander framhåller att perioden 1870-1914 var en tid av paradoxer för kvinnors arbetsvillkor. "Kvinnor fick möjligheter, framtogs andra möjligheter, tog sig friheter och inskränkte själva sina möjligheter. Det var en tid i vilken genus/.../var under livlig omkonstruktion."⁷⁶ Perioden innebar stora förändringar då samhället långsamt gick från ett jordbrukssamhälle till ett industrisamhälle. Också för män innebar perioden stora förändringar både till det bättre och till det sämre. Ett äldre maktförhållande mellan könen behölls enligt Wikander men rekonstruerades i nya former genom genusarbetsdelningen.

De bättre jobben gick till män. Uppfattningar av 'kvinnligt' och 'manligt' blev omvandlade till verklighet: kvinnor gjordes till lågbetalda lönearbetare och blev beroende av att ansluta sig till, helst gifta sig med, enskilda män för att få en rimlig del av samhällets resurser/.../⁷⁷

Förhållandet mellan könen, mellan kvinnor och män, anpassades således efter den samhällsförändring industrialiseringen innebar. Det var nu på en, i vissa avseende gemensam arbetsmarknad, genom genusarbetsdelningen som idéer om kvinnligt och manligt kom till uttryck. Genusarbetsdelningen var dock inte statisk utan den var föränderlig. Vissa yrken genomgick en feminisering och vissa yrken genomgick en maskulinisering. Det fanns alltså, vid tiden runt sekelskiftet 1900 öppningar och möjligheter till förändring.⁷⁸

Under den valda perioden kom mycket ny teknik in på arbetsplatserna. Kvinnor sattes ganska ofta att arbeta vid maskiner men kvinnor tilläts i princip aldrig att arbeta vid maskiner som gav hög status. Män ansågs vara bättre lämpade att arbeta vid, eller med, maskiner som ansågs komplicerade. Det fanns dock inga klara kriterier för vad som var vad – komplicerat eller okomplicerat. För varje ny maskin var man således tvungna att bestämma om maskinen var svår/manlig eller lätt/kvinnlig. Med andra ord "Maskinens 'genus' var instabilt."⁷⁹

Husligt arbete, såsom pigans arbete, var det arbete utbildade kvinnor från arbetar- eller bondeklassen oftast hamnade i när de gav sig in på arbetsmarknaden. Industriarbete var för många kvinnor drömmen eftersom fabriksarbetet erbjöd reglerad arbetstid och därmed fritid samt lön i kontanter. Textilindustrin var en arbetsplats med många kvinnor liksom tvätterskans och strykerskans arbete var kvinnans. När dessa yrken industrialiserades innebar det slutet för kvinnors auktoritet som ensamt yrkeskunniga inom dessa områden. Industrialiseringen innebar att sysslorna styckades upp och blev mer enformiga och männen tog över de ledande rollerna.⁸⁰ Med industrialiseringen kom nya kvinnodominerade områden där kvinnorna utgjorde majoriteten av arbetsstyrkan såsom tändstickstillverkning, kartongfabriker, choklad- och karamellfabriker och parfymfabriker. Kvinnor förekom inom en rad olika områden men

⁷³ Wikander (2002), s. 13.

⁷⁴ Ohlander & Strömberg (2002), s. 43.

⁷⁵ Wikander (2002), s. 13.

⁷⁶ Wikander (2002), s. 55.

⁷⁷ Wikander 2002, s. 57.

⁷⁸ Wikander 2002, s. 57.

⁷⁹ Wikander 2002, s. 105.

⁸⁰ Wikander 2001, s. 123 ff.

det som generellt kan sägas är att kvinnoarbetet var lågavlönat då den utbildade kvinnan inte ansågs besitta yrkesskicklighet.⁸¹

Den del av arbetsmarknaden som främst förknippas med kvinnor, där kvinnan var både varan och ibland säljaren och där mannen var både köpare och ofta säljare, var prostitutionen. Många kvinnliga arbetare och kvinnor som arbetade som hembiträden och pigor tvingades att dryga ut sina låga löner genom att prostituera sig. Under 1800-talet utvecklades ett regleringssystem för att kontrollera prostituerade. Vad man ville kontrollera var om kvinnan hade veneriska sjukdomar samt hur kvinnan betedde sig. Männen, kunderna, kontrollerades givetvis inte.⁸² Knuten till den här arbetsmarknaden var räddningsarbetet, som kanske snarare kan beskrivas som en social rörelse, vilken var på frammarsch under 1800-talet. Speciella hem skapades för prostituerade, vars syfte var att genom religiös omvändelse anpassa eller återanpassa den prostituerade kvinnan till arbets- och samhällsliv. I Sverige hade räddningsarbetet sin bas i den religiösa väckelsen.⁸³

Jordbruket kom också att påverkas av industrialiseringen. Historiker talar om jordbrukets förvandling eller jordbrukets industrialisering. Förvandlingen påverkade och förändrade genusarbetsdelningen också i jordbruket. Ett tydligt exempel finner man enligt Pia Götebo Johannesson i förhållande till mjölkproduktionen. Vårarbete, sådd, skördearbete, tröskning och skogen var manliga arbetsområden. Det inre arbetet såsom bakning var en kvinnlig syssla. Mjölkningsen var som tidigare nämnts kvinnornas ansvar liksom yrken knutna till mjölkproduktionen såsom mejerskan. I och med mekaniseringen kom detta att förändras, jordbruket och främst mjölkproduktionen påverkades dock inte av 1800-talets industrialisering i lika hög utsträckning som t.ex. verkstadsindustrin eller skogsindustrin. En av orsakerna till detta kan enligt Johannesson bero på att mjölkningsen sköttes av kvinnorna, den var därmed inte lika intressant att mekanisera. Det var först under 1930-talet mjölkningsen mekaniserades och maskuliniserades.⁸⁴ När tröskningen mekaniserades med de ångdrivna tröskverken fortsatte tröskningen vara en manlig syssla medan den lättare rensningen blev en kvinnlig syssla.⁸⁵

Folkrörelserna och demokratiseringen ur ett genusperspektiv

Torkel Jansson klargör i NE:s artikel om folkrörelserna att det inte finns någon entydig definition av vad en folkrörelse är. I Sverige har vi sedan 1900-talets början använt begreppet för att beskriva "massorganisationer i vilka från början det oppositionella draget i förhållande till stats- och samhällsinstitutioner var helt centralt."⁸⁶ Massorganisationerna – folkrörelserna – föddes under 1800-talets sista decennier. Rekryteringen skedde ur de breda lagren och medlemmarna hämtades från såväl landsbygden som städerna. De första folkliga massorganisationerna var de religiösa men nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen växte fram och samtliga blev starka under 1800-talets andra hälft. Jansson menar att enligt ursprungsbetydelsen av begreppet kan den tidiga kvinnorörelsen räknas till folkrörelserna.⁸⁷

Av utrymmesskal väljer jag att i det här avsnittet göra en fördjupning i nykterhetsrörelsen och kvinnorörelsen.

Nykterhetsrörelsen var, och är, benämningen på rörelser vars medlemmar helt avstod från alkohol och ofta arbetade med upplysning av både allmänhet och politiskt styrande för att få till stånd förändringar vilka begränsade konsumtionen av alkohol. 1879 bildades den första

⁸¹ Wikander 2001, s. 126 f.

⁸² Wikander 2002, s. 72. Svanström 2001, s. 41.

⁸³ Jansdotter 2002, s. 32.

⁸⁴ Johannesson (1996), s. 64-66 och 71-79.

⁸⁵ Johannesson (1996), s. 59-64.

⁸⁶ Jansson, http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=172645&i_word=folkr%f6relser

⁸⁷ Jansson, http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=172645&i_word=folkr%f6relser

Godtemplarorden (IOGT) i Sverige.⁸⁸ Märit Gunneriusson Karlström har studerat Svenska kyrkan och IOGT och deras försök att framställa sig som folkliga i offentligheten. Jag kommer här att redogöra för Karlströms slutsatser kring kvinnors roll i IOGT. I den borgerliga världen blev gränsdragningen mellan det privata och det offentliga tydlig. Det privata, hemmet, tillskrevs kvinnans sfär medan det offentliga tillskrevs mannens sfär. Den här uppdelningen i en kvinnliga inre sfär och en manlig yttre sfär blir viktig att diskutera i förhållande till folkrörelserna.⁸⁹ Vilka möjligheter gavs kvinnorna och hur såg det kvinnliga engagemang-
et i rörelserna ut? Karlström menar att den period hon undersökt, 1880-1945, är en period vari gränserna mellan privat och offentlig var på väg att lösas upp. Det faktum att kvinnoemancipationen var en viktig fråga samt att det fördes en livlig diskussion under 1800-talet om kvinnors och mäns ansvarsområden ser Karlström som tecken på detta.⁹⁰

Enligt Karlström var den officiella ståndpunkten inom IOGT att kvinnors och mäns rättigheter inom organisationen jämlika. Den demokratiska principen, gällande både män och kvinnor, framhölls som viktig. Men som Karlström påpekar behöver inte en jämlikhet ifråga om rätten att rösta ha inneburit att det inte fanns tydliga normer för vilka uppgifter som var kvinnans samt till vilken sfär hon skulle tillhöra.⁹¹ I litteratur som lästes inom IOGT framhölls den borgerliga kvinnorollen som ett ideal och gjordes till norm. Kvinnan fick en mer undanskymd roll i logerna. Alltså samtidigt som "[d]en hushållsarbetsande kvinnan heroiserades av många blev hon allt tystare i föreningssammanhang."⁹²

Trots att kvinnan inom IOGT hade samma rättigheter som mannen var det kvinnliga ideal-
let fortfarande knutet till den inre sfären och inte den yttre offentliga. Karlström menar att man kan "...iaktta en vacklande relation mellan den officiella kvinnorollen och den hon i praktiken tilldelades."⁹³ I logerna ansågs barn- och ungdomsarbetet som kvinnliga områden men i rikssammanhang, t.ex. i storlogen, dominerade männen. Karlström drar slutsatsen att detta innebar att arbetsdelningen inte var genuskodad utan att organisationsnivån betydde mer. Jag vill mena att det ena inte behöver utesluta det andra. Syföreningsarbetet i logerna liksom kaffekokningskommittéerna var andra uppgifter som var typiskt kvinnliga. Karlström menar att det finns en återkommande bild av hur kvinnan kunde förbli i det privata, den inre sfären, även då verksamheten var en del av det offentliga, den yttre sfären.⁹⁴

Olika kvinnorörelser såsom Fredrika Bremer-förbundet (1884) och Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt (LKPR) växte fram i Sverige under 1800-talet. I det här avsnittet kommer LKPR att diskuteras och det är också den organisationen som brukar vara synonym med vad som ofta benämns som den tidiga kvinnorörelsen. 1902 bildades Föreningen för Kvinnans Politiska Rösträtt lokalt i Stockholm och Göteborg. Året därpå bildades Landsföreningen för Kvinnans Politiska Rösträtt när de två lokalföreningarna slogs samman. LKPR arbetade uteslutande för kvinnans politiska rösträtt. Som mest hade föreningen 17 057 medlemmar och 237 anslutna lokalföreningar. Medlemmarna kom framförallt ur medelklassen och endast kvinnor tilläts bli medlemmar i föreningen.⁹⁵

Josefin Rönnbäck har undersökt vilka politikens genusgränser var med fokus på LKPR. Rönnbäck visar med sin avhandling hur det politiska livet strukturerades efter de föreställningar som fanns om kön, kvinnligt och manligt. Rönnbäck menar att "LKPR genom sin blot-

⁸⁸ Elmér, http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=273169&i_word=nykterhetsr%fcfrelser

⁸⁹ Uppdelningens betydelse för kvinnan under 1800-talet var hårddraget den att en kvinna i offentligheten var liktydigt med en prostituerad kvinna. Idealkvinnan befann sig i den inre, hemmets, sfär. Se Svanström (2001).

⁹⁰ Karlström (2004), s. 95 f.

⁹¹ Karlström (2004), s. 97.

⁹² Karlström (2004), s. 97.

⁹³ Karlström (2004), s. 101.

⁹⁴ Karlström (2004), s. 104 f.

⁹⁵ Rönnbäck (2001), s. 150.

ta existens utmanade en etablerad genusordning i politiken.”⁹⁶ Föreningen visade att kvinnor kunde och ville bli betraktade som politiska aktörer. Genom att kräva rösträtt och valbarhet ifrågasatte LKPR politikens gränser gällande både form och innehåll. Kraven att kvinnan skulle tillerkännas politiska rättigheter handlade i förlängningen om ”omfördelning av rättigheter och om symboliskt och kulturellt erkännande av kvinnor som politiska varelser.”⁹⁷ Detta kräver, enligt Rönnbäck, att politikens gränser dras om på ett nytt sätt.⁹⁸

1907/1909 genomfördes vad som kallades för den stora rösträttsreformen. I det samtida Sverige hävdades det att allmän rösträtt införts. Rösträtten var dock fortfarande begränsad till män, men inkomstspärren togs bort. 1919/1921 infördes allmän och lika rösträtt i Sverige vilket innebar att både kvinnor och män hade rätt att rösta i riksdagsvalen. Debatten i riksdagen kring den kvinnliga rösträttsfrågan hade då pågått i 35 år och kring den manliga rösträtten ännu längre. Redan 1884 lade Fredrik Borg ledamot av den andra kammaren en motion om kvinnlig rösträtt.⁹⁹ Debatten skulle dock inte ta fart förrän i början av 1900-talet. 1899 hade Fredrika Bremer-förbundet lämnat in en skrivelse vari man bad regeringen överväga kvinnlig rösträtt till andra kammaren på lika villkor som männen. 1902 lämnades den andra motionen in till riksdagen. Samma år bildades som bekant även Föreningen för Kvinnans Politiska Rösträtt och rösträttskampen utanför riksdagen tog fart. Det blev dock ingen debatt i riksdagen, den kom först 1905. 1906 beslöt riksdagen tillsätta en utredning av frågan. Utredningen kom att bli en populär ursäkt för att skjuta frågan på framtiden. Fram till 1909 kom männens rösträtt – den stora rösträttsfrågan – att användas på samma sätt, kvinnans rösträtt kunde inte lösas innan männens. Motståndarna menade också att kvinnan, till följd av sitt väsen och sin historia, inte var lämpad att rösta. Andra menade att männens krav på rösträtt hade en legitimitet då mannen var tvungen att offra sitt liv för landet i krig, rösträtten var helt enkelt en betalning för värnplikten. Det fanns också förespråkare i debatten som menade att kvinnans moderskap var ett lika stort offer som mannens värnplikt och därför borde kvinnan ges rösträtt. Tanken att mannen och kvinnan var jämlika, som människor, och kvinnan därför borde erhålla rösträtt var inte ett lika vanligt argument bland förespråkarna. Från 1907 hade både de liberala och det Socialdemokratiska partiet gett kravet om kvinnlig rösträtt sitt stöd men högen erbjöd ett kompakt motstånd.¹⁰⁰

Presentation av undersökningens läroböcker

Studien omfattar fem olika läroböcker för gymnasiet A-kurs i historia. *Epos* är den äldsta av de fem läroböckerna då den utgavs år 1996.¹⁰¹ *Människan genom tiderna* gavs ut året därpå 1997 medan de tre böckerna utgivna på Gleerups förlag gavs ut mellan åren 2001 och 2005.¹⁰²

Epos är en av två undersökta läroböcker som är skrivna av en kvinnlig och tre manliga författare. Boken tar inte upp perioden Sverige under 1870-1920 med fokus på industrialisering, folkrörelserna och demokratiseringen i ett sammanhängande kapitel. Författarna har valt att behandla kvinnohistoria i ett specifikt kapitel vilket knyter an till perioden för min undersökning. Enligt bokens förord har författarnas syfte med läroboken varit att anpassa den efter den nya kursplanen samt läroplanen Lpf 94. Författarna lägger tonvikt vid att de vill *berätta* historia, framställningen ska vara konkret och inte allt för abstrakt.¹⁰³ Författarna skriver i förordet att de berättar det de tycker är viktigt: ”Vi skriver mindre om krig och kungar och mer om hur

⁹⁶ Rönnbäck (2004), s. 250.

⁹⁷ Rönnbäck (2004), s. 253.

⁹⁸ Stycket baseras på Rönnbäck (2004), s. 250 ff.

⁹⁹ Stycket bygger på Björkhem et al. (1994), s. 6 ff.

¹⁰⁰ Stycket bygger på Andersson (2004).

¹⁰¹ Sandberg et al. (1996).

¹⁰² Skrutkowska et al. (1997), Nyström & Nyström (2001), Almgren et al. (2002), Almgren et al. (2005).

¹⁰³ Sandberg et al. (1996).

människor levde och tänkte, mer om kvinnor, barn och ungdomar, mer om de grundläggande strukturerna/.../”.¹⁰⁴ Författarna har således aspirationen att i historieframställningen berätta allas historia.

Människan genom tiderna är den andra boken i undersökningen som är författad av en kvinna och tre män. I bokens förord skriver författarna att de ”inriktar [sig] på frågor som gäller människan själv – som samhällsvarelse och individ.”¹⁰⁵ Vidare skriver författarna att de vill ”/.../göra rättvisa åt historiens olika sidor – de ekonomiska, sociala, politiska och kulturella/.../ Vi vill öppna elevernas ögon för att det historiska förloppet är resultatet av ’alla krafter spel’.”¹⁰⁶ Författarna väljer att inte ta upp kön eller genus i sitt förord men ur ett genusperspektiv bör författarnas syften, såsom de framställs i förordet, omfatta genus i historieframställningen. Det är omöjligt att göra rättvisa åt historiens olika sidor, öppna upp elevernas ögon för olika krafter samt inrikta innehållet mot människorna i historien utan att skriva en historia för alla sedd ur både kvinnors och mäns perspektiv.¹⁰⁷ Den undersökta perioden behandlas i ett avsnitt om Norden och är en del av ett kapitel om Europa.¹⁰⁸

Perspektiv på historien A är skriven av två manliga författare och den undersökta perioden omfattas av tre kapitel. I bokens förord skriver författarna att ”Vi försöker ge en fyllig framställning, där både den berättande och analyserande sidan av historieskrivningen får utrymme. Inte bara politiska, ekonomiska och sociala faktorer, utan också tankemönster och ideologiska föreställningar/.../”¹⁰⁹ Detta är intressant ur ett genusperspektiv. Idag finns det en tanke om att mainstreaming är den bästa modellen, alltså genus vävs in i allt istället för att lyftas ut som ett enskilt avsnitt.¹¹⁰ I en fyllig framställning där målet är att berätta ekonomisk-, politisk- och socialhistoria samt låta ideologier och tankemönster komma fram borde genusperspektivet ha sin givna position i bokens alla texter.

Alla tiders historia Maxi och *Alla tiders historia A* är författade av en och samma manliga trio. *Alla tiders historia A* utkom första gången 1983 och har givits ut i otaliga utgåvor. Hans Almgren är numera böckernas huvudförfattare och det är han som skrivit förorden. Böckerna är enligt Almgren en tolkning av gymnasieskolans kursplaner i historia. I förorden skriver Almgren om historieämnets relevans för människor idag ”/.../historien ger oss bakgrunden till vad som händer idag, hur vi lever och hur vi tänker. Kan man vara utan en sådan bakgrund?”¹¹¹ frågar författaren. Almgren ställer även frågan om det inte var bättre förr? Hans svar blir att i vissa avseenden var det, det men lyfter även fram positiva förändringar i historien såsom att ”Kvinnor, arbetare och andra i historien förtryckta grupper har fått det avsevärt bättre.”¹¹² Författarnas syfte med läroböckerna är således att ge elever en historisk bakgrundsbild, en sådan kan knappast ges på annat sätt än med ett genusperspektiv för att omfatta alla elever. Den period som undersöks i den här uppsatsen behandlas i båda böckerna i ett avskilt kapitel.

I fyra av de fem läroböckerna som ingår i undersökningen har författarna valt att på olika sätt behandla historien sedd ur kvinnans perspektiv, skilt från den övriga framställningen.¹¹³ I *Perspektiv på historien A* har författarna lagt in ett avsnitt som de kallar för ”Lika rättigheter – också för kvinnorna?”¹¹⁴ Fokus ligger på Sverige under 1800-talet men knyter inte an till de

¹⁰⁴ Sandberg et al. (1996).

¹⁰⁵ Skrutkowska et al. (1997), s. 3.

¹⁰⁶ Skrutkowska et al. (1997), s. 3.

¹⁰⁷ Berg (2000), s. 25 f.

¹⁰⁸ Skrutkowska et al. (1997), s. 3.

¹⁰⁹ Nyström & Nyström (2001), s. 4.

¹¹⁰ Furst (1999), s. 83 ff.

¹¹¹ Almgren et al. (2002), s.3. Almgren et al. (2005), s. 3.

¹¹² Almgren et al. (2002), s.3.

¹¹³ Sandberg et al. (1996). Nyström & Nyström (2001). Almgren et al. (2002). Almgren et al. (2005).

¹¹⁴ Nyström & Nyström (2001), s. 222-229.

skeenden – industrialisering, folkrörelserna och demokratisering – vilka utgör avgränsningskriterier i denna undersökning. Därför har det inte ingått i analysen liksom *Epos* avsnitt, ”Medelklassens ideal”, som knyter an till industrialiseringen men inte Sverige vilket är ett annat avgränsningskriterium.¹¹⁵ I *Alla tiders historia A* och *Alla tiders historia Maxi* har författarna valt att lägga in ”kvinnohistoriska” avsnitt i det huvudkapitel som behandlar Sverige under 1870-1920 med fokus på industrialisering, folkrörelserna och demokratiseringen. Eftersom de kvinnohistoriska avsnitten i *Alla tiders historia A* och *Alla tiders historia Maxi* uppfyller samtliga avgränsningskriterier tas de med i analysen.

En avgörande fråga i sammanhanget är vilket budskap författarna förmedlar när historien sedd ur kvinnans perspektiv skiljs från den övriga framställningen medan mannens perspektiv tycks inkorporeras i den allmänna framställningen. Sett ur ett genusperspektiv blir budskapet att det manliga genuset omfattas av den allmänna historieförmedlingen till skillnad från det kvinnliga genuset. Mannen är liktydig med det mänskliga vilket är samstämmigt med Hirdmans genussystems andra princip – hierarkin. Det kvinnohistoriska avsnittet visar även på genussystemets första princip, dikotomin mellan könen, det vill säga kvinnans och mannens historia hålls isär.¹¹⁶

Bildillustrationerna – i läroböckerna

Den kvalitativa analysen av hur författarna använder bildillustrationer i lärobokstexterna kommer att föras under de tre kommande huvudrubrikerna. Jag kommer här kort redogöra för de kvantitativa resultaten samt övergripande intryck av bildmaterialet.

Tabell 1. Kategorisering av bildmaterialet i läroböckerna.

Läroböcker	Bilder med bara kvinnor	Bilder med bara män	Bilder med både kvinnor och män	Övriga bilder	Totalt
<i>Epos</i>	2	9	6	4	21
<i>ATH A</i>	2	4	2	4	12
<i>ATH Maxi</i>	3	10	5	5	23
<i>PPH A</i>	0	10	6	9	25
<i>MGT</i>	0	6	3	0	9
Totalt	7	39	24	22	90

Källa: [*Epos*] Sandberg et al. (1996), s. 374-378, 409-414, 422-428, 446-447; [*Alla tiders historia A*] Almgren et al. (2005), s. 220-237; [*Alla tiders historia Maxi*] Almgren et al. (2002), s. 355-379; [*Perspektiv på historien A*] Nyström & Nyström (2001), s. 272-292; [*Människan genom tiderna*] Skrutkowska et al. (1997), s. 247-255.

Anm: Kategorien ”övriga bilder” innefattar bilder som antingen saknar människor alltså innehåller människor som inte könsbestämms. I *Epos* är det 2 av de 6 bilder som innehåller både kvinnor och män som domineras av män och 1 av 6 bilder domineras av kvinnor.

Kvantifieringen av bildmaterialet visar att bilder enbart innehållande män används i betydligt högre utsträckning än bildillustrationer vilka enbart innehåller kvinnor. Totalt sett förekommer män på 70 % av bilderna medan kvinnorna bara förekommer på 34 % av bilderna.

Kvantifieringen av bildmaterialet visar att eleverna i betydligt högre utsträckning möter bilder av män än bilder av kvinnor i läroböckerna i de kapitel och avsnitt i vilka författarna redogör för industrialiseringen, folkrörelserna och demokratiseringen. Bildanalysens kvantita-

¹¹⁵ Sandberg et al. (1996), s. 380-385.

¹¹⁶ Hirdman (1993), s. 149.

tiva resultat förmedlar bilden av en historieskrivning där mannen är huvudperson. Kvantifieringen berättar dock inte hur kvinnor och män framställs i bildmaterialet, kvantifieringen berättar inte om vem som är subjektet – aktören - i bilden respektive objektet – den passive. För att ge det kvantitativa resultatet ett innehåll krävs en kvalitativ analys av läroböckernas bilder och text.

Industrialiseringen – i läroböckerna

Ett återkommande begrepp när industrialiseringen behandlas i läroböckerna är *arbetare*. Begreppet *arbetare* kan vid första mötet te sig könsneutralt.¹¹⁷ Både män och kvinnor arbetade utanför hemmet i fabriker, på byggarbetsplatser etc. Termen *arbetare* omfattar både kvinnor och män liksom enbart gruppen män men inte enbart kvinnor. Kvinnliga arbetare har ett eget begrepp, *arbeterska*. Begreppet *arbetare* kan ses som ett uttryck för genussystemets andra princip vilken säger att mannen är norm. Dikotomin kan iakttas i den isärhållning av könen som begreppet *arbeterska* representerar.¹¹⁸ Vid läsningen av lärobokstexterna kommer jag således att söka efter explicita och implicita uttryck för vilket eller vilka kön som omfattas av arbetarbegreppet.

I *Epos* berättar författarna om industrialismens samhälle. Avsnittet handlar om hur olika sociala grupper levde i brukssamhället. Bilden som illustrerar textavsnittet visar en man som står och tittar in i kameran. Snett bakom honom syns en kvinna som drar en kärra med säd. Till höger i bilden syns en länga med arbetarbostäder.¹¹⁹ Till bilden hör bildtexten ”Kvinnan med kärran har hämtat ut den säd som ingick i hennes mans avlöning från bruket.”¹²⁰ I bildtexten framstår en man, kvinnans make, som avlönad arbetare – kvinnans roll är den av hustru. Huruvida kvinnan också arbetade vid bruket framgår inte av bildtexten. I samma avsnitt fortsätter diskussionen kring arbetarnas livsmiljö. ”/.../bruksorter erbjöd ofta *arbetarna* en jämförelsevis god livsmiljö. En *bruksarbetare* levde inte i något överdåd, men kunde ändå känna trygghet för sig och sin familj så länge *han* skötte sina uppgifter i fabriken.”¹²¹ I texten är bruksarbetaren synonymt med en man. I texten framgår det också att det i det manliga genuset ingick försörjningsansvar för en familj, därmed framstår mannen som familjens överhuvud då det talas om hans ansvar för sig och sin familj i texten.

Genom syftesrelaterad läsning har jag här försökt komma åt det budskap författarna mer eller mindre omedvetet förmedlar.¹²² Författarnas avsikt var enligt förordet i *Epos* att berätta allas historia i enlighet med styrdokumentens krav, vilket innebär att historien skall berättas ur ett kvinnligt och manligt perspektiv.¹²³ Medvetet eller omedvetet har författarna dock reproducerat en bild av mannen som aktör och kvinnan som passiv i lärobokstext och bildmaterial. Problemet ligger i författarnas oförmåga att problematisera den egna framställningen ur ett genusperspektiv.

¹¹⁷ Björklund behandlar i sin genusanalys begrepp som arbetare och industriarbetare som könsneutrala ord. Björklund (2004), s. 24 f.

¹¹⁸ Hirdman (1993), s. 149.

¹¹⁹ Sandberg et al. (1996), s. 377.

¹²⁰ Sandberg et al. (1996), s. 377.

¹²¹ [uppsatsförfattarens kursivering] Sandberg et al. (1996), s. 378.

¹²² Se uppsatsens metodavsnitt.

¹²³ Sandberg et al. (1996). Lpf 94, s. 3 f., 12.

I *Alla tiders historia A*, *Alla tiders historia Maxi* och *Perspektiv på historien A* är det övergripande intrycket av lärobokstexterna, i samtliga tre böcker, att människorna i historien har skalats bort. Texterna är mer eller mindre avhumaniserade. Gemensamt för de tre läroböckerna är att de har givits ut på 2000-talet, det vill säga *Alla tiders historia A*, *Alla tiders historia Maxi* och *Perspektiv på historien A* är undersökningens senast utgivna böcker. Industrialiseringen framställs i stora stycken utan varken arbetare eller kvinnliga arbetare, män eller kvinnor. En konsekvens av detta är givetvis att eleven blir tvungen att själv fylla texten med människor. Dels utifrån egna föreställningar, dels utifrån det bildmaterial samt de fakta författarna valt att fylla texten med.

I *Alla tiders historia A* skriver författarna att ”Verkstaden blev ett slags lärlingsskola för svenska tekniker och där byggdes de första ångbåtarna/.../”¹²⁴. Eleven lämnas här att själv associera kön till verkstadslärlingar. I *Alla tiders historia Maxi* får eleverna hjälp av bildmaterialet föreställande en verkstadsmiljö.¹²⁵ På bilden syns manliga verkstadsarbetare. Den typen av bildillustrationer av manliga arbetare i verkstäder, i gruvan eller på bruket förekommer i samtliga fem läroböcker för att illustrera industrialiseringen. Arbetarna på bilderna utgörs alltid av män. När könen saknas i texten i form av människor är eleverna tvungna att gå till innehållet och bildmaterialet för att kunna placera in kvinnan och

mannen i historien. Manliga arbetare finns det gott om i bildmaterialet, men kvinnliga arbetare saknas. Författarna lämnar verkstadsindustrin för att berätta om industrin riktad mot hemmamarknaden och tar upp textilindustrin som exempel. Författarna väljer dock att inte diskutera genusarbetsdelning, vilket hade varit på sin plats då verkstadsindustrin ofta var en manlig arbetsplats och textilindustrin var en arbetsplats med många kvinnor.¹²⁶

I *Perspektiv på historien A* avhandlas industrialiseringens genombrott i Sverige tämligen kortfattat jämfört med övriga läroböcker. Fokus ligger på den ekonomiska historien samt de uppfinningar som revolutionerade, och var en förutsättning, för industrin. Historien fylls således med manliga snillen och manliga affärsmän i text och i bildmaterial. Uppfinnarna som nämns i texten i *Perspektiv på historien A* eller visas i bildmaterialet är alla män. Arbetarna är påtagligt frånvarande i texten bortsett från bilden av manliga arbetare i någon form av industrirelaterad miljö, i det här fallet en gruvmiljö.¹²⁷ I bildtexten står det att ”Arbetare fraktar ut järnmalm ur gruvan medan förmannen/.../övervakar verksamheten”.¹²⁸ Industrialiseringen framställs därmed som en manlig angelägenhet trots att författarna i stort lyckas att undvika att blanda in könsladdade begrepp såsom arbetare, han, hon, man eller kvinna. Därmed förmedlar författarna att industrialiseringen var en historia för och av män.¹²⁹ Genussystemets andra princip gör sig påmind genom att mannen framställs som det allmänmänniska. Genom att berätta industrialiseringens historia berättas även mannens historia och vice versa.¹³⁰

Både i *Alla tiders historia A* och *Alla tiders historia Maxi* läggs stort fokus på de svenska uppfinnarna och de så kallade ”snilleindustrierna”. Framställningen handlar därmed om enskilda manliga uppfinnare.¹³¹ I lärobokstexterna om snilleindustrier i *Alla tiders historia A*

¹²⁴ Almgren et al. (2005), s. 221.

¹²⁵ Almgren et al. (2005), s. 357.

¹²⁶ Se Wikander (2001), s. 123 ff.

¹²⁷ Se bilden av verkstaden.

¹²⁸ Nyström & Nyström (2001), s. 273.

¹²⁹ Nyström & Nyström (2001), s. 272-276.

¹³⁰ Hirdman (1993), s. 149.

¹³¹ Almgren et al. (2005), s. 222.

och *Alla tiders historia Maxi*, vilka är identiska, introducerar författarna kvinnliga arbetare för första gången. Av texten framgår det att kvinnor och barn riskerade att bli utan jobb då Alexander Lagerman konstruerat en tändsticksmaskin. ”Med ens blev hundratals barn och kvinnor utan jobb i Jönköping.”¹³² Av texten framgår det således att kvinnor och barn arbetar i fabriker, men kvinna och begreppet arbetare används inte synonymt. De fabriksarbetande kvinnorna förekommer endast i två meningar. Att tändsticksindustrin dominerades av kvinnlig arbetskraft framgår inte av texten och man för inte heller en diskussion kring genusarbetsfördelningen under Sveriges industrialisering.¹³³

I flera av läroböckerna diskuteras de nya kommunikationer industrisamhället medförde i form av kanal- och järnvägsbyggen. I *Alla tiders historia A* och *Alla tiders historia Maxi* är framställningen av kanalernas och järnvägarnas utbyggnad i stort sett densamma. Avsnitten illustreras i båda böckerna med ett foto av fem rallare – män – bärandes på en järnvägsskena. I övrigt förekommer varken kvinnor eller män i texten förutom i avsnittens två avslutande meningar: ”Allt fler *arbetare* fick nu råd att resa. Tidigare förekom *kvinnliga resenärer* mycket sällan, men med ångbåten och järnvägen blev det allt vanligare”.¹³⁴ Arbetare har författarna mer och mindre tydligt definierat som män i bildmaterial och val av fakta. Att arbetaren i lärobokstexten är man bekräftas av författarnas val att lyfta ut kvinnan som specifik i förhållande till arbetare som fick råd att resa. I texten behandlas kvinnor som en egen grupp, en egen social klass, vilket kan jämföras med mannen som uppenbart kan tillhöra olika samhällsklasser. Förklaringar till att antalet kvinnliga resenärer ökat diskuteras inte i texten. Mer eller mindre omedvetet har författarna således förstärkt bilden av arbetaren som man och kvinnan som något annat som behöver specificeras.¹³⁵

I *Människan genom tiderna* behandlas också järnvägens framväxt. Författarna beskriver stambanornas tillkomst: ”Staten tog på sig uppgiften att bygga dem, eftersom de var till nytta för *alla*”.¹³⁶ Författarna använder ett allomfattande begrepp utan att definiera vilka *alla* är eller problematisera hur stambanorna var till nytta. Huruvida *alla* ska tolkas som män och kvinnor, eller bara det ena könet, och hur stambanorna var bra för män och kvinnor, eller bara det ena könet, framgår inte av texten. Författarnas avsikt med *alla* kan också vara industrin men *alla* problematiseras som sagt var inte av författarna.

I *Människan genom tiderna* diskuteras industrialiseringen ur ett socialhistoriskt perspektiv. Författarna berättar att statarnas villkor var hårda: ”Till skillnad från drängar och pigor fick de i alla fall gifta sig och bilda familj”¹³⁷ skriver författarna. Författarna tycks med statare avse både män och kvinnor, med tanke på den könsmedvetna liknelsen till både drängar och pigor som görs i texten. I nästa mening används emellertid begreppet statarhustrun när kvinnans uppgifter beskrivs.¹³⁸ Mannen blir därigenom underförstått synonymt med det som utgör stataren då mannens uppgifter inte behöver diskuteras separat från statarens uppgifter. Det vill säga mannen är liktydig med det allmänna, medan kvinnan avviker. Läroboken gör sig inte skyldig till något sakfel men istället för att problematisera den beskrivna genusordningen reproduceras den. Kvinnan är till skillnad från mannen specifik och hennes uppgifter redogörs för separat från mannens. Framställningen är ett exempel på hur författarna ger uttryck för genussystemets två principer i historieframställningen.¹³⁹

Författarna uppvisar i den här typen av exempel en språklig omedvetenhet. Berggren menar att den här typen av exempel visar på ett manligt perspektiv i historieläroböckerna. Förfat-

¹³² Se Almgren et al. (2005), s. 222. Och Almgren et al. (2002), s. 360.

¹³³ Wikander (2001), s. 126.

¹³⁴ [uppsatsförfattarens kursiveringar] Se Almgren et al. (2005), s. 224. Och Almgren et al. (2002), s. 362.

¹³⁵ Se Hirdman (1993), s. 149.

¹³⁶ [uppsatsförfattarens kursivering] Skrutkowska et al. (1997), s.248.

¹³⁷ Skrutkowska et al. (1997), s. 247.

¹³⁸ Skrutkowska et al. (1997), s. 247.

¹³⁹ Hirdman (1993), s. 149.

tarna tycks inte vara medvetna om de budskap texterna förmedlar. Stataren och arbetaren används förmodligen för att omfatta hela statar- och arbetarbefolkningen – både kvinnor och män. När kvinnan särskiljs eller arbetaren visar sig vara man visar det på en bristande medvetenhet och ett manligt perspektiv. Berggren framhåller att även i de fall när författarna menar att innefatta både kvinnor och män är det en man författarna omedvetet föreställer sig för sitt inre.¹⁴⁰

I *Människan genom tiderna* diskuteras industrialiseringen närmare utifrån de samhällsförändringar som skett:

En viktig förutsättning för den svenska industrins utveckling var den stora tillgång på *arbetskraft* som folkökningen givit upphov till. En annan var den goda tillgången på råvaror – främst järnmalm och skog. En tredje förutsättning var att skråtvånget upphävdes 1846. *Var och en* fick sedan fritt bedriva den näring *han* ville.¹⁴¹

Författarna ger sken av att skriva en generell – människans – historia. I texten används dock generaliseringar som *var och en* in vilka sedan visar sig vara liktydiga med män. Huruvida helat citatet handlar om män framgår inte av texten.

Genom författarnas val att diskutera en näringslättnad som enbart berörde männen förmedlar författarna att det manliga perspektivet i historien är det värdefulla. Ogifta kvinnor fick samma formella näringsrättigheter som männen först 1874, när den nya handels-, fabriks- och hantverksförordningen. Detta framgår inte av lärobokstexten.¹⁴² Författarna väljer att inte problematisera historien utifrån genus men använder här ett manligt perspektiv liktydigt med ett allmänt perspektiv. Författarnas framställning ur ett manligt perspektiv förtydligas då industrisamhällets sociala förändringar diskuteras. ”Näringslagstiftningen gynnade istället de nya grupper som bar upp utvecklingen inom näringslivet: brukspatroner, industriföretagare och finansmän.”¹⁴³

Författarnas framställning är, vad Hirdman skulle kalla för ett övertydligt exempel på att mannens historia blir liktydig med den allmänna historien. Hirdman menar att den här typen av skrivningar visar att det männen gör uppfattas som det generella medan det kvinnor gör uppfattas som det speciella.¹⁴⁴ Författarnas utelämnande av kvinnan och beskrivning av mannen som *var och en* ger uttryck för tanken att kvinnan utgör det speciella, en minoritetshistoria som inte alltid ryms i den allmänna skrivningen av historien.¹⁴⁵

Industrialiseringen av jordbruket – i läroböckerna

Liksom begreppet arbetare används utan närmare definition används bonde, bönder eller jordbrukare utan att författarna närmare preciserar kön. Bonden var vid tiden för den undersökta perioden 1870-1920 en man. Jordbruket låg på mannens ansvar även om kvinnan hade en viktig roll i bondehushållet.¹⁴⁶ Men bondebegreppet kan, liksom arbetarbegreppet, användas för att tala om en grupp vilken inte endast utgörs av män. När bondebefolkningen eller bondefamiljen omtalas omfattas givetvis både män och kvinnor. Bakom bondeepitetet döljer sig således oftast en man men liksom arbetarbegreppet kan begreppet beteckna både kvinnor och män.

I *Epos* beskrivs industrialiseringens effekter på jordbruket: ”Nordiska bönder drogs in i penningekonomin, de lärde sig att i säd och timmer se varor som kunde säljas där efterfrågan

¹⁴⁰ Berggren (1991), s. 12.

¹⁴¹ [uppsatsförfattarens kursiveringar] Skrutkowska et al. (1997), s.248.

¹⁴² <http://www.ub.gu.kvinn/artal/index.xml>

¹⁴³ Skrutkowska et al. (1997), s.250.

¹⁴⁴ Hirdman (2001), s. 13.

¹⁴⁵ Se Hirdman (1993), s. 149.

¹⁴⁶ Andersson (2005), s. 18.

var störst.”¹⁴⁷ I texten använder författarna bönder för att beskriva en grupp människor knutna till jordbruket. De ansvarsområden som omnämns, skog och spannmål, var manliga ansvarsområden enligt Johannesson.¹⁴⁸ Jordbruket och bondebegreppet, diskuteras eller problematiseras inte av författarna i förhållande till kön i lärobokstexten och det är inte självklart att både män och kvinnor avses i texten.¹⁴⁹ I *Perspektiv på historien A* förekommer en liknande beskrivning: ”Bönderna kunde sälja mer kött och smör till arbetarna i städerna...”.¹⁵⁰ Författarna avser troligen att omfatta hela bondebefolkningen och hela arbetarbefolkningen i framställningen. Det är inte långsökt att anta att det är vad författarna avser men är det den associationen eleven får till bönder och arbetare? Utifrån resten av boken är det inte förvånande om eleven ser manliga säljare och köpare. Genom att inte problematisera besvaras bara de frågor författarna vill att eleven ska ställa, såsom hur fick arbetarna mat? Genom att ställa frågor som författarna inte avsett, ”overstanding”, vem är bonden och vem är arbetaren påvisas författarnas genusomedvetenhet.¹⁵¹

I *Människan genom tiderna* berättar författarna att skiftningen blev en dyrbar historia för många bönder. För de rikare bönderna gick det däremot bättre när sparbankerna bildades och de kunde låna pengar. Till följd av den stora folkökningen stötte dock många bönder på problem. ”Vid arvskiften klövs många gårdar för att alla söner skulle få var sin bit jord. Men allt fler bondsöner fick nu nöja sig med ett torp...”¹⁵² Vad som hände med bonddöttrarna framgår inte av texten. Författarna berättar vidare att de bondsöner som inte kunde bli torpare var tvungna att ta anställning som drängar eftersom det i Sverige var lag på att alla skulle arbeta.¹⁵³ Den allmänna framställningen om böndernas situation och mer specifikt bondsönernas situation framställs av författarna som hela historien. När historien berättas ur ett manligt perspektiv ses det som liktydigt med ett allmänt historieperspektiv. Beskrivningen av bondsönernas situation behandlas inte som ett tillägg då mannen utgör normen och därmed är liktydig med ett mänskligt perspektiv.¹⁵⁴

I *Alla tiders historia A*, *Alla tiders historia Maxi* samt *Perspektiv på historien A* diskuterar författarna jordbrukets förvandling. I *Alla tiders historia A* inleds avsnittet om jordbrukets förvandling med en illustration av en målning av kvinnor som utfodrar nötkreatur. Bildtexten lyder ”Kreatursskötsel var kvinnornas avdelning i det gamla bondehushållet, utom det som hade med hästar att göra. Men när mjölkmaskinerna kom i början av 1900-talet trängdes kvinnorna undan”¹⁵⁵. Den enda ansatsen att diskutera genusarbetsdelningen i förhållande till jordbrukets mekanisering skedde således i en bildtext. I texten förekommer dock, godsägare, bönder och statare.¹⁵⁶ Om det är män eller män och kvinnor som avses i texten lämnas till läsaren att själv tolka. Med tanke på att bönder och godsägare nämns i samband med politiska krav är det nära att dra slutsatsen att det är män som avses. Statare nämns i samband med arbetskraft och kan därmed tolkas både som män och kvinnor. I författarnas fylligare utgåva *Alla tiders historia Maxi* är avsnittet om jordbrukets förvandling i stort detsamma som i *Alla tiders historia A*. I *Alla tiders historia Maxi* väljer dock författarna att kort beskriva kvinnans roll i slutet av avsnittet. Författarna berättar kortfattat om statarkvinnans roll och uppgift i

¹⁴⁷ Sandberg et al. (1996), s. 374.

¹⁴⁸ Johannesson (1996), s. 59-64.

¹⁴⁹ Se också Sandberg et al. (1996), s. 378. I avsnittet används begreppet bönder på liknande sätt utan att författarna problematiserar eller diskuterar jordbruk och kön.

¹⁵⁰ Nyström & Nyström (2001), s. 275.

¹⁵¹ Culler (1992), s. 114.

¹⁵² Skrutkowska et al. (1997), s. 247.

¹⁵³ Skrutkowska et al. (1997), s. 247.

¹⁵⁴ Se Hirdman (1993), s. 149.

¹⁵⁵ Almgren et al. (2005), s. 226. [Enligt Johannesson skulle det dock dröja innan jordbruket mekaniserades och mjölkningen i förlängningen maskuliniserades till 1930-talets senare del. Johannesson (1996), s. 77 f.]

¹⁵⁶ Almgren et al. (2005), s. 226.

statarsamhället som ansvarig för mjölkningen. Mekaniseringen av jordbruket i relation till kvinnans arbetsuppgifter diskuteras inte alls här.¹⁵⁷

I *Perspektiv på historien A* diskuteras jordbrukets förvandling men inte heller här i förhållande till genusarbetsdelningen. I både *Alla tiders historia Maxi* och i *Perspektiv på historien A* illustreras jordbrukets förvandling med bilder av ångdrivna tröskverk.¹⁵⁸ I bilderna framgår det tydligt att männen sköter tröskverken medan de kvinnor som förekommer på bilderna rensar ut halmen från säden. Den genusarbetsdelning Johannesson beskriver, männen ansvarade för det yttre arbetet och maskinerna, syns alltså tydligt i bildmaterialet, men inte i lärobokstexterna.¹⁵⁹

Folkrörelserna – i läroböckerna

I *Epos* inleder författarna avsnittet om folkrörelserna genom att beskriva deras framväxt och organisering. Författarna skriver att ”Från mitten av seklet uppträdde en ny sorts organisationer, de demokratiska massorganisationerna”¹⁶⁰. I *Alla tiders historia A* och *Alla tiders historia Maxi* skriver författarna att ”folkrörelsernas betydelse knappast kan överskattas”¹⁶¹ när det gäller Sveriges förvandling till ett demokratiskt industrisamhälle. I *Alla tiders historia Maxi* kan eleven läsa att folkrörelserna ”bidrog till att förändra Sverige i demokratisk riktning”¹⁶². Författarna till *Perspektiv på historien A* använder till skillnad från övriga läroboksförfattare inte demokratibegreppet för att beskriva folkrörelserna och dess betydelse. Författarna beskriver dock folkrörelserna som byggda på ”/.../gemensamma ställningstaganden eller strävanden i samhället”¹⁶³.

Samhällsstyret stod i mångt och mycket långt från ett demokratiskt styrelseskick under perioden 1870-1920 och frågan om kvinnans rösträtt var ännu inte väckt i riksdagen vid periodens början. Vid 1800-talets mitt var knappt frågan om allmän manlig rösträtt en punkt på den politiska dagordningen. Demokrati var knappast ett politiskt slagord i början av perioden. De styrande var ovilliga att dela med sig makt till den stora utbildade massan.¹⁶⁴ Kvinnor och mäns liv var uppdelade i en inre kvinnlig sfär, hemmet, och en yttre manlig sfär i vilken det offentliga ingick. Den här indelningen är inte bara en uppdelning historiker gjort i efterhand, uppdelningen mellan en inre och en yttre sfär gjordes redan under den undersökta perioden och var alltså högst påtaglig.¹⁶⁵ Författarna väljer således trots rådande politiska organisering och samhälleliga uppdelning i en inre och yttre sfär att inte problematisera beskrivningen av folkrörelserna som demokratiska massorganisationer ur ett genusperspektiv. Karlström har i sin avhandling påvisat vikten av att diskutera teori och verklighet då hon studerat IOGT. I nykterhetsrörelsen hade kvinnan samma rättigheter till inflytande som männen, men genusarbetsdelningen i organisationen begränsade kvinnan från en *styrelsekarriär*. Genusarbetsdelningen skapade en inre sfär i den offentliga där kvinnan tog hand om ungdomsverksamhet och kaffekokning.¹⁶⁶

Också i *Människan genom tiderna* diskuterar författarna inledningsvis folkrörelserna och demokrati. I folkrörelserna ”fick människor lära sig demokratiska arbetsformer/.../”¹⁶⁷ men till skillnad mot övriga läroböcker diskuterar författarna vidare kring demokratitemat och hur

¹⁵⁷ Almgren et al. (2002), s. 365.

¹⁵⁸ Se Nyström & Nyström (2001), s. 276. Och Almgren (2002), s. 364.

¹⁵⁹ Johannesson (1996), s. 64-66 och 71-79.

¹⁶⁰ Sandberg et al. (1996), s. 410.

¹⁶¹ Almgren et al. (2005), s. 231. Och Almgren et al. (2002), s. 372.

¹⁶² Almgren et al. (2002), s. 372.

¹⁶³ Nyström & Nyström (2001), s. 277.

¹⁶⁴ Se Andersson (2004).

¹⁶⁵ Se Karlström (2004), s. 101. Andersson (2005), s. 18, 30 f. Andersson (2004), s. 14.

¹⁶⁶ Karlström (2004), s. 101.

¹⁶⁷ Skrutkowska et al. (1997), s. 253.

medlemmarna yttrade sin demokratiska skolning. I lärobokstexten får läsaren veta att "nykterhetsmännen" alltid har haft en stark ställning i riksdagen.¹⁶⁸ Den demokratiska skolningen kopplas således samman med riksdagen vilken, vid tiden 1870-1920, uteslöt kvinnor. Författarna utgår från en manlig norm. Framställningen är dock inte avsedd att vara manshistorisk, såsom en framställning om kvinnan kan karakteriseras som kvinnohistorisk, utan framställningen är en del av den allmänhistoriska.¹⁶⁹ Författarna diskuterar också vilka grupper i samhället som sökte sig till väckelse- och nykterhetsrörelsen. "Väckelse- och nykterhetsrörelserna drog främst till sig småföretagare, lägre tjänstemän, arbetare och bönder."¹⁷⁰ Bilden av att historieframställningen är skriven ur ett manligt perspektiv stärks. Författarna har tidigare i lärobokstexten framställt arbetare och bönder som män. Småföretagare och lägre tjänstemän under 1800-talets andra halva utgjordes också till största del av män. Näringslagsstiftningen ändrades som bekant 1874 vilket öppnade möjligheten för kvinnor inom näringslivet, men det har inte framgått i lärobokstexten. Faktum är att författarna i läroboken kopplat samman näringsidkande med mannen.¹⁷¹ Kvinnor fick tillträde till statliga tjänster först 1923, då behörighetslagen likställde män och kvinnor, de lägre tjänstemännen är således män. Berggren menar att den här typen av framställningar dels är tanklösa då författarna inte tycks ägna en tanke åt att kvinnor delvis inte representeras i de ovan nämnda grupperna, dels att "[n]aturligtvis menar författarna att innefatta både kvinnor och män i dessa beteckningar, men det är min tes att de naturligen och omedvetet föreställer sig manliga individer i uppräkningsarna"¹⁷².

I *Epos* redogör författarna kort för väckelserörelsen, nykterhetsrörelse och arbetarrörelsen. Tonvikten lägger författarna på två avsnitt som behandlar rekryteringen och folkrörelsernas betydelse. I förhållande till rekryteringen diskuterar författarna medlemsantal och medlemsantalets utveckling. Författarna diskuterar vuxna medlemmar, barn och ungdomar men finner det inte intressant att diskutera medlemsunderlag i förhållande till kön.¹⁷³ I det avslutande avsnittet om folkrörelserna berättar författarna att folkrörelserna gav vanliga människor möjlighet att delta i samhällslivet under demokratiska former. Återigen knyter författarna an till folkrörelsernas demokratiska ordning utan vidare problematisering av hur det såg ut för män och kvinnor i praktiken och i teorin. Författarna väljer dock att behandla kvinnan i förhållande till folkrörelserna i folkrörelseavsnittens avslutande stycke.

För kvinnorna öppnade folkrörelserna en väg in i offentligheten. I synnerhet inom väckelserörelsen kom de att spela en viktig roll. Två tredjedelar av medlemmarna var kvinnor, och genom sitt ideella arbete, till exempel i syföreningar, gav de viktiga bidrag till församlingarnas ekonomi. I flera frikyrkor var de pådrivande eldsjälarna kvinnor.¹⁷⁴

Kvinnans del av historien behandlas av författarna som en avvikande historia, vilken ges lite utrymme i slutet av framställningen. Bilden förstärks av att mannen inte diskuteras eller behandlas avskilt i förhållande till folkrörelserna. Framställningen är alltså påtagligt genusomedveten, trots kvinnans närvaro i det sista avsnittet. Det avslutande avsnittet är ett typiskt exempel på tilläggshistoria. Först berättas den allmänna historien och sedan berättas det lite om kvinnan.¹⁷⁵ En genusmedveten framställning hade diskuterat och problematiserat genusförhållanden löpande i texten.

Karlström visar i sin avhandling hur nykterhetsrörelsens kvinnor inordnades i syföreningar, kaffekokning samt barn- och ungdomsverksamhet. Det inre blev en del av offentligheten, men

¹⁶⁸ Skrutkowska et al. (1997), s.253.

¹⁶⁹ Hirdman (2001), s. 13 f.

¹⁷⁰ Skrutkowska et al. (1997), s.253.

¹⁷¹ Se "Industrialiseringen – i läroböckerna" i uppsatsen. Skrutkowska et al. (1997), s. 248.

¹⁷² Berggren (1991), s. 12.

¹⁷³ Sandberg et al. (1996), s. 412.

¹⁷⁴ Sandberg et al. (1996), s. 412.

¹⁷⁵ Hirdman (2001), s. 13 f.

kvinnans roll i styrelser var mer eller mindre obefintlig trots att stor vikt lades vid kvinnors och mäns samma rättigheter till inflytande i organisationerna.¹⁷⁶ Verkligheten stämde inte överens med kartan. Vad Karlström med sin avhandling gör är att påvisa behovet att se bakom fasaden. Läroboksförfattarna borde diskutera folkrörelserna i förhållande till frågor som; var kvinnans ställning i väckelserörelserna så oproblematiserad som den framställs av författarna i läroböckerna, och hur såg kvinnors och mäns deltagande ut i nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen?¹⁷⁷

I *Alla tiders historia Maxi* och *Alla tiders historia A* innehåller texterna om nykterhets- och väckelserörelsen varken män eller kvinnor mer än de manliga personer som omnämns som grundare av olika väckelse- och nykterhetsrörelser.¹⁷⁸ Då författarna väljer att namnge olika grundare borde författarna ta tillfället i akt och nämna frälsningsarméns grundare i Sverige Hanna Ouchterlony, en kvinna av samma historiska betydelse som de män som nämns.¹⁷⁹ I samma läroböcker i avsnitten om nykterhetsrörelsen framgår det att beräkningar visar att varje svensk drack 40 liter starksprit på 1820-talet.¹⁸⁰ Här är frågan varför författarna väljer att ta med sådan statistik utan vidare diskussion kring frågor om mäns och kvinnors drickande. Drack män och kvinnor lika mycket och hur betraktades manligt och kvinnligt drickande? I riksdagsdebatterna rörande kvinnlig rösträtt från åren 1908-1909 var det ett tämligen vanligt förekommande argument att kvinnan borde erhålla rösträtt eftersom hon ansågs sedligare, ha större moral än mannen. Alkoholen kopplades till ett osedligt beteende.¹⁸¹

I samtliga läroböcker, *Epos* undantaget, läggs tyngden i framställningarna av folkrörelserna på arbetarrörelsen. I avsnittet om arbetarrörelsen i *Perspektiv på historien A* möts läsaren av fyra allvarliga svartklädda unga män. Bilden upptar halva lärobokssidan. I bildtexten framgår det att männen utgör styrelsen i Svenska slakteri- och charkuteri-arbetarförbundet.¹⁸² Illustrationen är typisk för läroböckernas framställning av folkrörelserna. Liknande bilder syns i samtliga böcker bortsett från *Epos* i vilken författarna har valt att illustrera kapitlet med en bild av IOGT-logen i Kiruna. Både män och kvinnor poserar för kameran. Infälld i den större bilden finns tre fanor. Bildtexten handlar uteslutande om fanorna som är knutna till arbetarrörelsen.¹⁸³ Som nämnts har arbetarbegreppet i samtliga läroböcker behandlats i samband med industrialiseringen, och då konsekvent kopplats till män genom användning och bildmaterial. Framställningen av arbetarrörelsen förändrar inte den bilden.

I *Alla tiders historia A:s* och *Alla tiders historia Maxi:s* presentation av arbetarrörelsen använder sig författarna av ett grepp de använt sig av tidigare. I bildtexten får kvinnan plats, om än liten. I den förstnämnda illustreras arbetarrörelsen av målningen *agitatorn*. På bilden talar den manliga agitatorn för manliga arbetaråhörare på en byggarbetsplats. I bakgrunden syns

¹⁷⁶ Karlström (2004), s. 95-108.

¹⁷⁷ Min argumentation rör sig emellertid på ett principiellt plan då författarna till läroböcker skrivna på 1990-talet inte haft möjlighet att ta hänsyn till Karlströms avhandling som kom 2004.

¹⁷⁸ Almgren et al. (2002), s. 374 f. Och Almgren et al. (2005), s. 232 f.

¹⁷⁹ Bergsten,

http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=3465688&i_word=v%e4ckelser%f6relser&i_whole_article=true&i_history=3

¹⁸⁰ Almgren et al. (2002), s. 374. Och Almgren et al. (2005), s. 232.

¹⁸¹ Andersson (2004), s. 18.

¹⁸² Nyström & Nyström (2001), s. 279.

¹⁸³ Sandberg et al. (1996), s. 411.

två kvinnor bärandes på byggnadsmaterial. I bildtextens skriver författarna att agitatorn ”/.../ [sprider] sitt budskap till murarna, hantverkarna och ’mursmäckorna’, kvinnorna som bar tegel och murbruk”¹⁸⁴. Kvinnan är i bildtexten således en arbetande kvinna. Också i *Alla tiders historia Maxi* förekommer arbetande kvinnor i bildtexten. Illustrationen är denna gång en bild av Brantingmonumentet. I slutet av bildtexten skriver författarna ”Arbetarna – det är inte många kvinnor – tittar med förtröstan på ’hövdingen’, som Branting kallades efter 1908”.¹⁸⁵ I *Alla tiders historia Maxi* får läsaren även möta kvinnliga och manliga arbetare i lärobokstexten: ”Först 1906 erkände arbetsgivarna *arbetarnas* föreningsrätt och lovade att inte avskeda någon för att *han* eller *hon* var med i facket”¹⁸⁶, vilket är första gången en kvinnlig arbetare märks i den allmänna historieframställningen.

Framställningen av arbetarrörelsen saknar, liksom framställningen av väckelse- och arbetarrörelsen, överlag ett genusperspektiv. Kvinnorörelsen i form av LKPR behandlas inte i avsnittet. Manliga agitatorer såsom August Palm nämns i flera av böckerna men inga kvinnliga motsvarigheter såsom Kata Dahlström. Framställningarna är således skrivna ur ett manligt perspektiv. I några av läroböckerna ges det plats för ett kvinnohistoriskt stycke i slutet av avsnitten. Lärobokstexterna ger uttryck för genussystemets två principer – dikotomi och hierarki – då kvinnan lyfts ut ur sammanhanget och får sin historia berättad isärhållen från mannens. Detta ger också uttryck för genussystemets andra princip – hierarkin – då mannens historia ses som en del av det mänskliga, den allmänna historien, till skillnad från kvinnan.¹⁸⁷

Demokratiseringen – i läroböckerna

I *Epos* beskrivs den allmänna manliga rösträttens införande 1909/1911 i förhållande till kvinnor och män. Författarna beskriver kopplingen mellan värnplikten och rösträtten: ”De flesta gick med på att den som var beredd att offra sitt liv för sitt land också skulle ha full medborgarrätt/.../ännu var det få som krävde samma rätt för kvinnor”¹⁸⁸. Det är en något illvillig tolkning författarna gör av perioden 1905-1914, vilken är den period som diskuteras i kapitlet, då de säger att det fortfarande var få som krävde kvinnans rösträtt. I riksdagen pågick en livlig debatt rörande kvinnans rösträtt liksom utanför riksdagen med LKPR i spetsen.¹⁸⁹ Ledande kvinnor i LKPR reste Sverige runt och agiterade för den kvinnliga rösträtten och 1907 samlade föreningen in 142 000 namnunderskrifter till stöd för införandet av kvinnlig politisk rösträtt, 1914 hade föreningen fått ihop 360 000 namnunderskrifter.¹⁹⁰ Författarnas tolkning är dock att frågan om kvinnans politiska rösträtt knappt var väckt ännu. Författarna är tydliga med att den allmänna manliga rösträtten som blev lag 1909 och första gången användes 1911 enbart innefattade männen. Avsnittet illustreras med två bilder. En stor bild som visar ett demonstrationståg med en paroll om allmän rösträtt. Infälld finns också en mindre bild föreställande ett julkort propagerandes för kvinnlig rösträtt. Julkortet som proklamerar kvinnlig rösträtt berörs varken i bildtexten eller lärobokstexten. I bildtexten skriver författarna att huvudparollen i förstamajtåget 1899, året fotot var taget, och många år framöver skulle vara allmän rösträtt. I lärobokstexten har författarna dock klargjort att frågan om kvinnans rösträtt ännu inte var väckt och det är oklart om författarna omfattar både män och kvinnor i bildtexten och hur de i så fall kopplar bilder och bildtext till sin egen lärobokstext.

I *Perspektiv på historien A* klargör författarna att allmän manlig rösträtt faktiskt inte omfattade alla män utan bara de skattebetalande männen över 24 år, vilket även klargörs i *Männi-*

¹⁸⁴ Almgren et al. (2005), s. 232.

¹⁸⁵ Almgren et al. (2002), s. 373.

¹⁸⁶ [Uppsatsförfattarens kursivering] Almgren et al. (2002), s. 273.

¹⁸⁷ Hirdman (1993), s. 149. Och Hirdman (2001), s. 13 f.

¹⁸⁸ Sandberg et al. (1996), s. 423.

¹⁸⁹ Björkhem et al. (1994), s. 6 ff. Rönnbäck (2001), s. 150. Andersson (2004).

¹⁹⁰ Losman (1987), s. 218.

skan genom tiderna och böckerna tillhörandes Alla-tiders-historia-familjen.¹⁹¹ I *Alla tiders historia A* och *Alla tiders historia Maxi* har dock författarna i avsnittet innan skrivit:

De konservativa blev emellertid mer positiva sedan *allmän värnplikt* hade införts 1901: när nu alla män skulle vara beredda att offra livet för fosterlandet, var det inte för mycket begärt att de också fick vara med och rösta. Problemet för de konservativa var att *allmän rösträtt* för arbetarklassen...¹⁹²

Bortsett från *Epos* bildtext har samtliga författare varit tydliga med att det var allmän *manlig* rösträtt som infördes 1909 i sina lärobokstexter vilket *Alla tiders historia A* och *Alla tiders historia Maxi* avviker ifrån. Yvonne Hirdman beskriver hur den allmänna rösträtten tidigare beskrevs ha införts 1909/1911, då männen fick allmän rösträtt istället för 1919/1921 då allmän rösträtt de facto infördes. Hirdman kallar det för ett övertydligt exempel på att mannens historia blir liktydlig med den allmänna historien. Hirdman menar att den här typen av skrivningar visar att det männen gör uppfattas som det generella medan det kvinnor gör uppfattas som det speciella.¹⁹³ Hirdmans exempel är i den här undersökningen av intresse.

Samtliga författare knyter mannens allmänna rösträtt till allmän värnplikt. Den allmänna värnplikten omfattade bara män vilket implicit framgår i *Perspektiv på historien A*, *Epos* och *Människan genom tiderna* då författarna har citerat "en man – ett gevär – en röst".¹⁹⁴ I *Alla tiders historia A* och *Alla tiders historia Maxi* framgår det också implicit att den allmänna värnplikten knyts till mannen då författarna skriver: "*allmän värnplikt* hade införts 1901: när nu alla *män* skulle vara beredda att offra livet för fosterlandet".¹⁹⁵ Implicit framgår det alltså att den allmänna värnplikten knöts till männen, men ingen av författarna har valt att tydligt definiera den allmänna värnplikten som enbart gällande män. Kvinnor var de facto utestängda från värnplikten. Författarna visar prov på vad Hirdman alltså kallar för övertydliga exempel på att mannens historia är densamma som den allmänna historien.¹⁹⁶ Det manliga är detsamma som det mänskliga vilket utgör genussystemets andra princip hierarkin – mannen är norm.¹⁹⁷

I *Alla tiders historia A* behandlas kvinnorörelsen, i vid mening, i ett eget avsnitt om en halvsida i samband med demokratiseringen. LKPR, föreningen för gift kvinnas äganderätt och Fredrika-Bremer-förbundet nämns i texten. Författarna diskuterar inte närmare hur debatten inom eller utanför riksdagen kring kvinnans rösträtt fördes, vilket hade varit intressant ur ett genusperspektiv. Kvinnlighet och offentlighet diskuteras inte heller i avsnittet.¹⁹⁸ Framställningen saknar djup då den främst är ett uttryck för en ytligare beskrivning av kvinnohistorisk tilläggskaraktär.¹⁹⁹ I *Alla tiders historia Maxi*, författarnas fylligare utgåva, finns inte avsnittet om kvinnorörelsen med. Kvinnorörelsen nämns dock i en mening i samband med att den manliga rösträttsreformens begränsningar diskuteras i avsnittet "Rösträtt med undantag".²⁰⁰ Författarna skriver att både den borgerliga och socialdemokratiska kvinnorörelsen arbetat hårt för att också kvinnorna skulle få rösträtt.²⁰¹ Vilka kvinnorörelser som egentligen avses framgår inte av texten. På samma sida finns en bild av Kata Dahlström. I bildtexten berättar författarna

¹⁹¹ Nyström & Nyström (2001), s. 288. Skrutkowska et al. (1997), s. 254. Almgren et al. (2002), s. 376. Almgren et al. (2005), s. 234.

¹⁹² [Uppsatsförfattarens kursivering] Almgren et al. (2002), s. 376. Almgren et al. (2005), s. 233.

¹⁹³ Hirdman (2001), s. 13.

¹⁹⁴ Nyström & Nyström (2001) s. 286. Sandberg et al. (1996), s. 423. Skrutkowska et al. (1997), s. 255. (Författarna har dock felciterat "en man – en röst – ett gevär").

¹⁹⁵ [Uppsatsförfattarens kursivering] Almgren et al. (2002), s. 376. Almgren et al. (2005), s. 233.

¹⁹⁶ Hirdman (2001), s. 13.

¹⁹⁷ Hirdman (1993), s. 149.

¹⁹⁸ Almgren et al. (2005), s. 235.

¹⁹⁹ Hirdman (2001), s. 16 f.

²⁰⁰ Almgren et al. (2002), s. 376 f.

²⁰¹ Almgren et al. (2002), s. 377.

att hon var en av socialdemokraternas främsta agitatorer och att hon tillhörde den revolutionära falangen, men Kata Dahlströms eventuella roll i rösträttsdebatten omnämns inte. Det finns således inget samband mellan bildillustrationen och lärobokstexten. Kvinnan läggs således till den allmänna ”manliga” historieskrivningen, men utan förankring i lärobokstexten.²⁰²

I samtliga läroböcker kopplas demokratiseringen samman med politisk oro. Det var kungens rädsla för att händelserna i Ryssland, ryska revolutionen, skulle sprida sig till Sverige som drev på demokratiseringen. Kungen övertygade alltså högern om att det var bäst att ge alla, såväl män som kvinnor rösträtt.²⁰³ Hur debatten mellan förespråkare och motståndare, kvinno- rörelse och motståndare, de liberala och Socialdemokraterna mot högern såg ut diskuteras inte i framställningen. Framställningen av införandet av kvinnlig politisk rösträtt i samtliga läroböcker görs således på ett sådant sätt att det framstår som om kvinnans rösträtt kom med på köpet, tillsammans med mannens. För elever som läser *Människan genom tiderna*, *Epos* eller *perspektiv på historien A* måste demokratiseringen framstå som ett mysterium, då författarna till dessa läroböcker aldrig omnämner kvinno- rörelsen i relation till vare sig folkrörelserna eller demokratiseringen. Hur kvinnans rösträtt kom upp på den politiska dagordningen förblir höljt i dunkel.

Kvinnoavsnitt – i läroböckerna

De två böckerna tillhörande Alla-tiders-historia-familjen innehåller vardera ett större kvinno- historiskt avsnitt författarna valt att kalla ”Kvinnorna i hemmet och arbetslivet”.²⁰⁴ I *Alla tid- ers historia A* behandlas medelklassens kvinnor och arbetarklassens kvinnor i avsnittet. I *Alla tiders historia Maxi*, vilket är den fylligare utgåvan, behandlas utöver medelklassens och arbetarklassens kvinnor, kvinnornas politiska och fackliga kamp, äktenskapsbildning och pre- ventivmedel. De kvinnotematiska avsnitten är en del av det större kapitlet ”Industrialisering och demokratisering i Sverige”²⁰⁵ och behandlar kvinnan i Sverige i förhållande till industria- liseringen.

I avsnitten om medelklassens kvinnor illustreras avsnittet i *Alla tiders historia A* med en bild av en högborgerlig familj. Bilden som är ett fotografi visar en högborgerlig familj året 1918. På bilden syns ett äldre par, herrskapet, en pojke samt ett hembiträde iförd svart-vit serveringsdräkt, vilket framgår av bildtexten. I bildtexten beskrivs den tidstypiska interiören i ett högborgerligt hem samt hembiträdens arbetsvillkor.

I lärobokstexten illustreras det borgerliga kvinnliga idealet med hjälp av ett citat från en hushållshandbok. I citatet framgår det att mannen, hufvudpersonen, är familjens främsta medlem och det är kvinnans, husmoderns, skyldighet att se till att mannen behandlas som sådan. Vidare beskrivs det hur kinkig mannen blir om han får vänta på sin morgontidning, om tändsticks- asken inte är på plats, om pianot står öppet och så vidare. Författarnas kommentar till citatet är att hushållshandboken vände sig till medelklassens kvinnor och män och betonade självkla- ra skillnader mellan hustrun och mannens uppgifter.²⁰⁶ Författarna väljer att inte diskutera hur dessa krav och ideal för män och kvinnor begränsade eller påverkade deras möjligheter i hemmet och i samhället.

I texten *beskriver* författarna kortfattat medelklassens liv sedd ur kvinnans perspektiv:

²⁰² Se Hirdman (2001), s. 13.

²⁰³ Sandberg et al. (1996), s. 447. Skrutkowska et al. (1997), s. 255. Almgren et al. (2002), s. 379. Almgren et al. (2005), s. 237. Nyström & Nyström (2001), s. 291.

²⁰⁴ Almgren et al. (2005), s. 227-228. Almgren et al. (2002), s.365-369.

²⁰⁵ Almgren et al. (2005), s. 220-240. I Almgren et al. (2002), s. 355-382. ”Industrialisering och demokratisering i Norden”

²⁰⁶ Almgren et al. (2005), s. 227. Se även Almgren et al. (2002), s. 366 f.

De flesta medel- och överklassfruar förvärvsarbetade inte utan styrde och ställde i det egna hemmet. Hembiträdet eller hembiträderna – kokerskan, barnjungfrun, husan, pigan – var ofta en förutsättning för att man skulle kunna visa upp ett perfekt hem.²⁰⁷

I texten problematiseras dock inte det som berättas utan det utgör endast en beskrivning. Texten saknar den dimension i vilken en diskussion kring hur idealen, för vad som var manligt och kvinnligt, spelade roll för relationen mellan könen samt, i ett större sammanhang, det politiska samhälleliga systemet. Hirdman menar att genushistoria innebär just ett försök både att förstå relationen mellan könen och att förstå hur dessa relationer påverkade samhället.²⁰⁸

Båda böckerna har bildillustrationer till avsnittet om arbetarklassens kvinnor föreställande kvinnliga arbetare. I *Alla tiders historia A* illustreras avsnittet med ett fotografi av tre kvinnor bakom ett bord med mjölkflaskor, kvinnorna är knutna till mejeribranschen och lösmjölksförsäljning.

I bildtexten berättar författarna att industrisamhällets kvinnor ofta fick de lågavlönade och enkla jobben.²⁰⁹ I *Alla tiders historia Maxi* illustreras avsnittet med en fotografi av tre kvinnor som jobbar som mursmäckor på ett bygge.²¹⁰

Den här typen av bilder med kvinnliga arbetare används inte för att illustrera avsnitten om *industrialiseringen*. Bildmaterial föreställande kvinnliga arbetare används för att illustrera ett tematiskt avsnitt vilket berättar en sidohistoria, den om kvinnan. Bildmaterialet används inte heller när arbetarrörel-

sen avhandlas i läroböckerna. Valet av bildmaterialets användning, valet att föra in kvinnoavsnitt och inte ett mansavsnitt bär i sig ett budskap. Bilder föreställande kvinnliga arbetare kan inte illustrera arbetare. Männens historia behöver inte berättas för sig då den är densamma som den allmänna historien. Genussystemets två principer, dikotomi och hierarki, framträder tydligt. Mannens plats i industrialiseringen är liktydig med industrialiseringen – det normativa – medan kvinnans plats avhandlas separat, isärhållet från den allmänna – mannens – historieskrivning.²¹¹

I avsnittet om arbetarklassens kvinnor problematiseras industrialiseringen ur ett könsperspektiv. Författarna diskuterar genusarbetsdelningen ur kvinnans perspektiv, då ämnen som ”kvinnojobb” och ”mansjobb”, liksom maskuliniseringen av vissa arbetsområden avhandlas.²¹² Genussystemet gör sig än en gång påmint då genusarbetsdelningen tycks vara kvinnans problem och bör avhandlas i det separata kvinnokapitlet och inte i samband med den allmänna historieframställningen.²¹³ Genusperspektivet tycks ägas av kvinnan, inte av män och kvinnor gemensamt.

I *Alla tiders historia Maxi* framgår det att fackföreningarna inte var speciellt intresserade av kvinnan men inte att det fanns fackföreningar startade av och för kvinnor.²¹⁴ Kampen för

²⁰⁷ Almgren et al. (2005), s. 227. Se även Almgren et al. (2002), s. 366.

²⁰⁸ Hirdman (2001), s. 18.

²⁰⁹ Almgren et al. (2005), s. 228.

²¹⁰ Almgren et al. (2002), s. 367.

²¹¹ Hirdman (1993), s. 149.

²¹² Almgren et al. (2005), s. 228. Se även Almgren et al. (2002), s. 366 f.

²¹³ Hirdman (1993), s. 149.

²¹⁴ 1886 bildades Sveriges barnmorskeförbund vilket var den första kvinnliga yrkesföreningen, den första kvinnliga fackföreningen, hemsömmerskor i Lund, bildades samma år. 1902 bildades kvinnornas fackförbund, främst bestående av sömmerskor men två år senare blev kvinnornas fackförbund en del av Landsorganisationen (LO). Olsson, http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=116921&i_word=arbetarr%C6relser&i_whole_article=true&i_history=I

kvinnans rösträtt nämns men inte något om hur den fördes eller av vilka.²¹⁵ I avsnittet om äktenskapsbildning berättar författarna hur sexualiteten var knuten till äktenskapet, i alla fall i teorin men att i verkligheten var situationen en annan, vilket alla barn födda utom äktenskapet var ett tecken på.²¹⁶ Det avsnitt som behandlar preventivmedel handlar främst om preventivmedelsförespråkaren Hinke Berggren. Det framgår av texten att reklam för preventivmedel var förbjudna. Konsekvenserna av detta för kvinnor diskuteras dock inte.²¹⁷ Avsnitten som lagts till i *Alla tiders historia Maxi* innehåller kortfattade beskrivningar av de valda ämnesområdena och kan närmast ses som tilläggshistoria.²¹⁸

Språkanvändningen i de kvinnotematiska avsnitten skiljer sig från språkanvändningen i den övriga framställningen i läroböckerna. I de kvinnotematiska avsnitten används begrepp kopplade till kvinnan och mannen frekvent. Begreppsanvändningen förstärker också den tidigare bilden av en manlig arbetare vilken framkom i den allmänna framställningen av industrialiseringen. Författarna talar i de kvinnotematiska avsnitten om "kvinnliga yrket", "arbetarkvinnor" "arbetstillfällen för kvinnor", "mejerska" och "arbetarklassens kvinnor".²¹⁹ När det gäller mannen tycks den här typen av specificering vara nödvändig då han redan naturligen omfattas av arbetarbegreppet, till skillnad från kvinnan. Valet att lyfta ut och behandla kvinnan avskilt i egna avsnitt stärker ytterligare bilden av att kvinnans historia inte är liktydig med den allmänna, vilket tydligen mannens historia är, då han inte behöver avhandlas i ett eget kapitel.²²⁰

²¹⁵ Almgren et al. (2002), s. 367.

²¹⁶ Almgren et al. (2002), s. 368.

²¹⁷ Almgren et al. (2002), s. 368 f.

²¹⁸ Hirdman (2001), s. 13 f.

²¹⁹ Almgren et al. (2005), s. 227. Se även Almgren et al. (2002), s. 366.

²²⁰ Hirdman (2001), s. 13 f. Hirdman (1993), s. 149.

Avslutande diskussion

Uppsatsens syfte har varit att med avstamp i modern genushistorisk forskning granska historieframställningen i historieläroböcker för gymnasiets A-kurs utifrån ett genusperspektiv. Syftet är nära sammankopplat med uppsatsens teoretiska ramverk och då främst Yvonne Hirdmans genussystemteori.

För att uppfylla uppsatsens syfte ställdes inledningsvis tre övergripande frågor till uppsatsens empiriska material: (1) Hur förhåller sig läroboksförfattarna till genus, det vill säga ur vems eller vilkas perspektiv skrivs läroböckerna i historia? (2) Har resultaten av den samtida akademiska genushistoriska forskningen, med fokus på kvinnan, implementerats i historieläroböckerna i deras framställning av Sverige under perioden 1870-1920 med avseende på industrialisering, folkrörelserna och demokratisering? (3) Har styrdokumentens krav om jämställdhet implementerats i läroböckerna?

Jag ämnar i det här avsnittet genom att sammanfatta undersökningens analysresultat och diskutera resultaten i relation till uppsatsens syfte och teoretiska ramverk besvara uppsatsens frågor. Avsnittet avslutas med en sammanfattande diskussion samt förslag till vidare forskning.

Sammanfattning av undersökningens analysresultat

I framställningen av industrialiseringen är det överlag en manlig historia som läsaren möter i läroböckerna. Intrycket av lärobokstexterna är överlag att arbetarbegreppet främst används för att beskriva män. Genom att lägga den innehållsmässiga fokusen på verkstadsindustrier, skogen, järnet, snilleindustrierna och bruken framträder bilden av den manliga arbetaren. Problemet är att begreppet används av författarna som om det var liktydigt med människor ibland och människor av manligt kön ibland utan närmare specifikation. De få gånger kvinnan avsågs framgick det tydligt i texten då framställningen blev specifik. Mer eller mindre medvetet är det således en manlig historia som berättas.

Bildmaterialet befäster intrycket av den manliga arbetaren då bildillustrationerna till industrialiseringsavsnitten endast visar arbetande män. I framställningen av jordbrukets förvandling är intrycket detsamma med den skillnaden att arbetaren har bytts ut till bonden. Avsaknaden av ett genusperspektiv i historieframställningen är påtaglig. Genusarbetsdelningen i industrin eller jordbruket diskuteras inte av författarna. Då kvinnan nämns är det i kortfattade berättande avsnitt eller i en bildtext. I två av läroböckerna lyfter författarna fram kvinnan och berättar främst industrialiseringens historia sedd ur ett kvinnligt perspektiv. I kvinnoavsnittet diskuterar författarna kort genusarbetsdelningen samt maskuliniseringen av vissa arbetsområden. En historieskrivning vilken problematiserar genus tycks vara en kvinnlig angelägenhet. Bilden av att den allmänna historieskrivningen är manlig, medan kvinnans historia är avskild och specifik understryks i läroböckerna. Ett genusperspektiv kräver dock något mer än att bara lägga till kvinnorna i historieskrivningen. Ett genusperspektiv kräver att historien problematiseras utifrån kön, att författarna har en ansats att ställa och besvara frågor som: Hur såg det kvinnliga och det manliga genuset ut under 1870-talet och hur påverkade det samhället?

I läroböckernas framställning av folkrörelserna diskuteras rörelsernas breda uppslutning och demokratiska arbetssätt. Författarna diskuterar inte demokratiskt arbetssätt i förhållande till kön trots att kvinnor faktiskt stod utanför den formella politiken. Samhällets uppdelning i en kvinnlig inre sfär och en manlig yttre sfär problematiseras inte i förhållande till folkrörelserna. Författarna berättar om de tre klassiska folkrörelserna – väckelse-, nykterhets- och arbetarrörelsen – men nämner inte kvinnorrörelsen i förhållande till folkrörelserna. I en av läroböckerna berättar författarna om kvinnorrörelsen i ett eget avsnitt men då i anslutning till den manliga rösträttsreformen. Ytterligare en av läroböckerna nämner kvinnorrörelsen.

Den manliga rösträttsreformen 1909/1911 kopplas till mannens värnplikt. Rösträtten ges således som betalning för mannens uppoffring för staten. Demokratiseringen 1919/1921 tillskrivs inre politisk oro. Kvinnorörelsens kamp för rösträtt liksom den inomparlamentariska och utomparlamentariska debatten återges inte. I flera av läroböckerna har det inte framgått att kvinnor organiserade sig och kämpade för att få samma rättigheter som männen.

I de tre läroböcker som är utgivna på 2000-talet är det övergripande intrycket av lärobokstexterna att författarna skalat bort människorna. Kvinnor och män, arbetare och bönder etc. saknas överlag i texterna. Det är som om författarna, genom att ta bort människorna ur ekvationen, hoppas på att berätta en könsneutral historia. Problemet är att en könsneutral historia inte är liktydig med en jämställd historia. Läroboksförfattarnas bristande vilja att definiera och problematisera begrepp i den egna framställningen skapar en oreda i läroböckerna, både en innehållsmässig oreda och en, i förlängningen, genusoreda.

Sammanfattande resultatdiskussion

Studien har visat att framställningen i läroböckerna saknar genusperspektiv. Genus tycks betraktas som en angelägenhet för kvinnan av läroboksförfattarna. Detta tar sig i uttryck dels då vad som kan liknas vid ett genusmedvetet perspektiv finns i två av läroböckernas kvinnoavsnitt. Dels genom att den allmänna ”objektiva” historieskrivningen visar sig i böckerna vara liktydig med mannens historia då historieframställningen överlag är skriven ur ett manligt perspektiv. Den samtida akademiska genushistoriska forskningen har således inte implementerats i läroböckerna. Studien visar att frågor knutna till valda period och skeenden som är intressanta ur genusperspektiv, med fokus på kvinnorna, inte tas med i läroböckerna.

I Lpf 94:s grundläggande värden fastslås att jämställdhet mellan kvinnor och män både ska gestaltas och förmedlas i skolans verksamhet samt att verksamheten skall vara utformad så att schablonartade bilder av kvinnligt och manligt inte reproduceras av skolan. I läroböckerna framstår mannen som aktör medan kvinnan framstår som passiv. Det är männen som för historien framåt medan historien händer kvinnan. Till exempel ges kvinnan rösträtt, hon kräver den inte. Genom att inte problematisera historieskrivningen ur ett genusperspektiv liksom avsaknaden på modern genushistorisk forskning reproduceras stereotypa idéer om män och kvinnor under perioden 1870-1920. Än värre är att bilden av kvinnan som avvikare, en minoritet, jämfört med mannen som är detsamma som det allmänmänskliga reproduceras. Genom att lyfta fram kvinnan i avskilda kvinnotematiska avsnitt och kapitel förmedlas en föreställning om att kvinnans historia inte är liktydig med den allmänna historien som dock är liktydig med en manlig historia. För kvinnliga elever innebär det att läroböckernas historieskrivning knappast ”ger perspektiv på den egna personen”²²¹ vilket är ett av kursens syften enligt kursplanen. Läroböckerna har således inte lyckats implementera styrdokumentens krav på jämställdhet. Avsaknaden av jämställdhets- eller ett genusperspektiv i kursplanerna är slående. Lpf 94:s krav på jämställd undervisning har inte implementerats i kursplanerna.

Genussystemets två principer, dikotomi och hierarki, har varit ständigt närvarande i läroböckerna. Genom att lyfta ut kvinnan från den allmänna historieframställningen i egna avsnitt, i slutet av avsnitt eller i form av tilläggshistoria har genusystemets första princip dikotomin kunnat iakttas. Genom att göra kvinnans historia till en specifik historia har könen hållits isär. Mannens historia har inte berättats i separata avsnitt såsom kvinnans historia har gjorts då mannens historia har varit liktydig med den allmänna historieskrivningen. Mannen har således utgjort normen för människan och genusystemets andra princip, hierarkin har kunnat iakttas. Därmed reproducerar läroböckerna snarare nämnda genusystemordning än att utmana den.

När Tommy Möller skriver den svenska politikens historia under perioden 1809-1975 är det en manlig historia som skrivs. ”Min bok handlar om/.../politisk historia/.../under en 166

²²¹ Gy 2000:16, s. 66.

år lång period då politik beklagligtvis var en angelägenhet för endast män.”²²² Möller utgår från ett enkönat perspektiv. Kvinnan finns helt enkelt inte att finna i historien och kan därför inte infogas i historieskrivningen eftersom Möllers syfte inte är att skriva den specifika, kvinnans, historia. Kritikerna menar att Möller reproducerar en gammal historiesyn vilken baseras på personer snarare än processer.²²³ Möllers enkönade historieskrivning reproducerar en bild av enskilda manliga aktörer vilka fick historien att ske, männen framstår således som aktiva medan kvinnorna framställs som passiva. Den politiska historia sedd ur ett manligt och kvinnligt perspektiv med långa processer, debatter och händelser kritikerna efterlyser är en svårare historia att berätta och konkretisera. Christer Öhman diskuterar läroboksförfattarnas dilemma, att på liten yta konkretisera och entusiasmera historien för läsaren.²²⁴ De läroboksförfattare, vars läroböcker ingår i den här undersökningen har alla antagit utmaningen. De har i sina förord betonat att syftet med just deras lärobok har varit att berätta ”allas” historia.²²⁵ Undersökningen har visat att författarna har misslyckats med att berätta historien – under perioden 1870-1920 med fokus på industrialiseringen, folkrörelserna och demokratiseringen – ur både ett kvinnligt och manligt perspektiv. Historieframställningen är i stort, liksom Möllers historieskrivning, enkönad.

Att uppfylla läroplanens mål om en jämställd skola samt bedriva en undervisning vilken speglar både kvinnors och mäns perspektiv är en utmaning för alla lärare som arbetar i skolan. Min studie visar att utmaningen för historieläraren också handlar om att motverka läroböckernas enkönade historieskrivning. Historieläraren är tvungen att lägga till det genusperspektiv som fattas i läroböckerna. Problemet är dock att läroböckernas skrivningar oftast uppfattas som sanningar av eleverna vilket von Wright visar i sin studie.²²⁶ Historieläraren hamnar således i en situation där hon eller han blir tvungen att lägga till kvinnan vilket förstärker bilden av kvinnan som specifik och avskild från den ”riktiga” historieframställningen. Det är omöjligt för historielärare att skriva ett komplimenterande ”genusmaterial” till historiens alla epoker. Läraren kan dock skapa uppgifter och övningar vilka tvingar eleverna att diskutera och problematisera genus. Von Wrights studie visar också att ett kritiskt förhållningssätt gentemot läroböckernas skrivningar om kvinnligt och manligt är önskvärt då läroböckerna både är värdeförmedlande och av eleverna betraktas som objektiva.²²⁷ Läroboksförfattarna måste dock ta sin del av ansvaret. Eleverna har rätt till en historia för alla, en historia som behandlar både kvinnors och mäns erfarenheter. Detta kräver sannolikt att en ny historiebokstradition skapas med flera författare inblandade i läroboksskrivandet, bestående av både historiker och pedagoger, med ansvar för mindre historieområden.

Förslag till vidare forskning

Genom att granska styrdokument och läroböcker med fokus på genus har nya frågor väckts. Jämställdhets- liksom genusperspektivet har varit påtagligt frånvarande i kursplanen för historia A. Det vore intressant med en fördjupande granskning av hur läroplanernas riktlinjer implementeras i kursplaner. Hur kursplanerna kommer till, samt utifrån min studie varför ett genusperspektiv saknas i kursplanen för historia?

En studie som undersöker hur elevers perception av historieframställningen i läroböcker ser ut med avseende på genus är ett annat intressant forskningsområde. Vems historia anser eleverna läroböckerna berättar och vem döljer sig enligt elevernas uppfattning bakom begrepp såsom arbetare, bönder, medelklass, arbetarklass?

²²² Möller, Tommy i DN 2004-11.25.

²²³ Bjereld, Ulf, Demker, Marie & Hinnfors Jonas i DN 2004-12-03.

²²⁴ Öhman (2004), s. 95 f.

²²⁵ Se ”Presentation av undersökningens läroböcker”.

²²⁶ von Wright (1999), s. 45.

²²⁷ von Wright (1999), s. 45.

Käll- och litteraturförteckning

Källförteckning

- Almgren, Hans, Löwgren, Arne & Bergström, Börje (2002). *Alla tiders historia Maxi*. Malmö: Gleerups.
- Almgren, Hans, Löwgren, Arne & Bergström, Börje (2005). *Alla tiders historia A*. Malmö: Gleerups.
- Nyström, Hans & Nyström, Örjan (2001) *Perspektiv på historien A*. Malmö: Gleerups.
- Sandberg, Robert, Karlsson, Per Arne, Molin, Karl & Ohlander, Ann-Sofie (1996) *Epos – för gymnasieskolans kurs A och B*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Strutkowska, Karin, Stattin, Jan, Westin, Gunnar T. & Norman, Torbjörn (1997) *Människan genom tiderna*. Stockholm: Natur & Kultur.

Litteraturförteckning

- Andersson, Emma (2004). ”... vad den svenska staten för sina behov kräver, är icke mera kvinnor, utan mera män!” *En genusanalys av riksdagsdebatten åren 1908-1909 rörande införandet av politisk rösträtt för kvinnor*. B-uppsats i historia. Uppsala universitet. Historiska institutionen. Uppsala.
- Andersson, Emma (2005). ”Vi äro alla bröder, ehuru våra systrar blifvit skapade till qvinnor” – *Genuskonstruktioner i 1840-talets debatt om lika arvsrätt mellan döttrar och söner*. C-uppsats i historia. Uppsala universitet, Historiska institutionen, Uppsala.
- Asp, Lisa (2005). *Litteratur och genus. En studie utifrån fyra modernister i gymnasieskolans läroböcker*. Lärarexamensuppsats. Uppsala universitet, Institutionen för lärarutbildning, Uppsala.
- Berg, Bettina (2005). *Genuspraktika för lärare*. Stockholm: Lärarförbundet.
- Berggren, Anne Marie (1991). *Kvinnoperspektiv på läromedlen i historia, religionskunskap och konst- och musikhistoria samt i ämnet social- och familjekunskap*. Dnr 92:538. Stockholm: Skolverket.
- Bergsten, Torsten. ”väckelserörelser”
http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=3465688&i_word=v%e4ckelser%f6relser&i_whole_article=true&i_history=3 2006-05-10 kl.11.16.
- Bjereld, Ulf, Demker, Marie & Hinngors, Jonas (2004, 3 december). Enkönad historia. *Dagens nyheter*. S. 4.
- Björkhem, Barbro, Engström, Lisbet Hansing, Wängnerud, Lena (red.) (1994) *Rätt att rösta 1919-1994. så fick kvinnor politiskt inflytande*. Stockholm: Sveriges Riksdag.
- Björklund, Tuija (2004). *Genusperspektiv i historieläromedel – finns det? En jämförande analys av fem läroböcker i historia för gymnasiet utgivna under åren 1995-2004*. C-uppsats i historia. Högskolan Dalarna, Institutionen för humaniora och språk. Falun.
- Culler, Jonathan (1992). In defence of overinterpretation. I Umberto Eco, Richard Rorty, Jonathan Culler, Christine Brooke-Rose och Stefan Collini (ed.) *Interpretation and overinterpretation*. (s. 109-124). Cambridge: Cambridge University Press.
- Elmér, Åke. ”nykterhetsrörelsen”.
http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=273169&i_word=nykterhetsr%f6relser 2006-05-10 kl. 11.18.
- Fürst, Gunilla (1999). *Jämställda på svenska*. Stockholm: Svenska institutet.

- Göransson, Anita (1993) *Om teori och historia. Mening, makt och materialitet*. Uppsala Papers in Economic History. Research report no 33. Uppsala universitet. Institutionen för ekonomisk historia. Uppsala.
- Göteborgs universitetsbibliotek: Årtalslistor "Arbete och ekonomi"
<http://www.ub.gu.kvinn/artal/index.xml> 2006-03-15 kl. 13.10
- Hirdman, Yvonne (1993) Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning. I Christina Ericsson (red.) *Genus i historisk forskning*, (s 146-161). Lund: Studentlitteratur.
- Hirdman, Yvonne (2001). Vad är kvinnohistoria? I Yvonne Hirdman, Marianne Strandberg Olofsson, Beata Losman, Marja Taussi Sjöberg, Ann-Sofi Ohlander, Tinne Vammen, Anita Göransson, Ulla Wikander, Christina Florin, *Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*. (s 7-23). Stockholm: Utbildningsradion.
- Hirdman, Yvonne (2003). *Genus - om det stabila föränderliga former*. Malmö: Liber.
- Hirdman, Yvonne. "Genus".
http://www.ne.se/jsp/search/printarticle.jsp?i_art_id=181336&i_sect_id=181336 2004-11-03 kl. 13.43.
- Hjälmeskog, Karin (2000). *"Democracy begins at home" Utbildning om och för hemmet som medborgarfostran*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Jansdotter, Anna (2002). "Syster kan ändå aldrig lemna mig" Prostitution, filantropi och ett personligt möte vid sekelskiftet 1900. I Eva Österberg & Christina Carlsson Wetterberg (red.) *Rummet vidgas. Kvinnor på väg ut i offentligheten 1880-1940*. (s 30-77). Malmö: Atlantis.
- Jansson, Torkel. "folkrörelser".
http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=172645&i_word=folkr%6relser 2006-05-10 kl. 11.15.
- Johannesson, Pia Götebo (1996). *Mjöl, bär och eterneller. Om genus och tillvarons mångtydighet*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Karlström, Märta Gunneriusson (2004). *Konsten att bli och förbli folklig: Svenska kyrkans och IOGT:s strategier och omvandling i kampen på offentlighetens arena 1880-1945*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Losman, Beata (1987) Kvinnoorganisering och kvinnorörelser i Sverige. I Gunhild Kyle (red.) *Handbok i svensk kvinnohistoria*. (s 195-225) Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Långström, Sture (1997). *Författarröst & Lärobokstradition. En historiedidaktisk studie*. Umeå: Borea Bokförlag.
- Möller, Tommy (2004, 25 november). Ingen kvinnohistoria. Den politiska historien domineras av män – tyvärr. *Dagens nyheter*. S. 4.
- Möller, Tommy (2005). *Svensk politisk historia 1809-1975*. Lund: Studentlitteratur.
- Nordberg, Martin & Silvennoinen, Peter (2005). *Såsom i himmelen, så ock på jorden. En genusteoretisk analys av kvinnans plats i kristendomsskildringarna i religionsböcker för gymnasieskolan*. Lärarexamensuppsats. Uppsala universitet, Institutionen för lärarutbildning, Uppsala.
- Ohlander, Ann-Sofie & Strömberg, Ulla-Britt (2002). *Tusen svenska kvinnoår. Svensk kvinnohistoria från vikingatid till nutid*. Stockholm: Prisma.
- Ohlander, Ann-Sofie (2004, 22 november). Har han inte glömt något? *Dagens nyheter*. S. 4.
- Olsson, Lars. "arbetarrörelsen". http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=116921&i_word=arbetarr%6relser&i_whole_article=true&i_history=I 2006-05-10 kl. 11.17.
- Rönnbäck, Josefin (2001). Rätt är makt: Rösträtten som mål och medel för Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt. I Christina Florin & Lars Kvarnström (red.) *Kvinnor på*

- gränsen till medborgarskap. Genus, politik och offentlighet 1800-1950.* (s 149-171). Stockholm: Atlas Akademi.
- Rönnbäck, Josefin (2004). *Politikens genusgränser. Den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902-1921.* Stockholm: Atlas Akademi.
- Skolverket (1994). *Samhällsvetenskapsprogrammet. Programmall, kursplaner, betygskriterier och kommentarer.* GyVux 1994:16. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2000). *Samhällsvetenskapsprogrammet. Programmall, kursplaner, betygskriterier och kommentarer.* Gy2000:16. Stockholm: Fritzes.
- Svanström, Yvonne (2001). .Offentliga kvinnor i offentliga rum: Prostitutionens reglementering i 1800-talets Stockholm. I Christina Florin & Lars Kvarnström (red.) *Kvinnor på gränsen till medborgarskap. Genus, politik och offentlighet 1800-1950.* (s 41-69). Stockholm: Atlas Akademi.
- Säfström, Carl Anders & Östman Leif (red). (1999). *Textanalys.* Lund: Studentlitteratur.
- Utbildningsdepartementet (2001). *1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna. Lpf 94. Gymnasieskolan, gymnasiesärskolan, den kommunala vuxenutbildningen, statens skolor för vuxna och vuxenutbildningen för utvecklingsstörda.* Stockholm: Skolverket/Fritzes.
- Wikander, Ulla (2001) Kvinnorna i den tidiga industrialiseringen. I Yvonne Hirdman, Marianne Strandberg Olofsson, Beata Losman, Marja Taussi Sjöberg, Ann-Sofi Ohlander, Tinne Vammen, Anita Göransson, Ulla Wikander, Christina Florin, *Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar.* (s 122-145). Stockholm: Utbildningsradion.
- Wikander, Ulla (2002) *Kvinnorarbete i Europa 1789.1950. Genus, makt och arbetsdelning.* Stockholm: Atlas Akademi.
- von Wright, Moira (1999). *Genus och text – När kan man tala om jämställdhet i fysikläromedlen?* Stockholm: Skolverket & Liber distribution.
- Öhman, Christer (2004). Från stenyxor till bildskärmar. I Samuel Edquist, Jörgen Gustafson, Stefan Johansson, & Åsa Lindeborg (red.), *En helt annan historia. Opuscula Historica Upsaliensia*, 31, 95-102.